ЭПИЛОГ

Ана торпаг, ана ер,
Сөзләримә гулаг вер:
Синәндәки дағларын,
Гандаллы дустагларын
Өлән гачагларын да,
Сөнән очагларын да
Гой дәрд олмасын сәнә.
Илич дөнүр вәтәнә!

Мүбариз рус кәлини,
Кәтир сыхым әлини.
Чәбһәдә өлдү әрин,
О ятдығы сәнкәрин
Синәсинә ят инди,
Өзүн күллә ат инди.
Вуруш ки, дөнә-дөнә
Илич дөнүр вәтәнә!

Сән дә Ксеня гары,
Гызынын балалары
Дәмә аяг ялынды,
Кронштадт алынды,
Вәтән вәтәнин олду,
Сәнинки сәнин олду.
Ялварма һәр етәнә,
Илич дөнүр вәтәнә!

Дәриндән нәфәс алыр,
Чөлләрә нәзәр салыр.
Мешәләр дә, дүзләр дә
О кәдәрли үзләр дә
Көр, нә гәдәр таныщды!
Нә динди, нә данышды
Фикрә кетди о енә...
Илич дөнүр вәтәнә!

Бакы, 1957.

☆

М. Ч. ЧӘФӘРОВ

Бөйүк Октябр сосялист ингилабы вә Азәрбайчан совет әдәбиййаты

Бөйүк Октябр сосялист ингилабы илә бәшәриййәт тарихиндә ичтимаи инкишафын ени мәрһәләси ярандығы кими, ичтимаи шүурун хүсуси бир формасы олан әдәбиййат вә инчәсәнәтин, бәшәр бәдии тәфәккүрүнүн дә тамамилә ени бир дөврү башланмышдыр. Бүтүн ингилаблар сәнәтә тә'сир көстәрмишдир. Лакин Октябр ингилабынын инчәсәнәт вә әдәбиййата көстәрдийи мүсбәт тә'сир ондан әввәлки буржуа ингилабларынын тә'сириндән гат-гат артыг вә мүгайисә эдилмәйәчәк дәрәчәдә гүввәтли, вүс'әтли вә давамлы олмушдур. Октябр бәшәр бәдии тәфәккүрүнә милйонларын сәсини, ирадәсини ифадә эдә билән йүксәк ичтимаи мәзмун, өзү гәдәр әзәмәтли бир кәскинлик вә принсипиаллыг, эйни заманда бөйүк бир садәлик, айдынлыг, инсанлығын ән көзәл арзуларыны әкс этдирән йүксәк бир һуманизм кәтирмишдир.

Белә йүксәк ичтимаи мәзмуна малик олан ени, Октябр руһлу әдәбиййатлардан бири дә мүасир Азәрбайчан совет әдәбиййатыдыр.

Азәрбайчан халгы Октябры мүтәшәккил вә чошғун ингилаби руһла гаршыладығы кими буна уйғун олараг, бу халгын чох гәдим бир тарихә вә чаһаншүмул әдәби ән'әнәләрә малик олан әдәбиййаты да пролетар ингилабыны һазырлыгла гаршыламышдыр. 1905-чи илдән башлаяраг Азәрбайчанын ингилаб очағына чеврилмәси, Чәнуби Азәрбайчанда мүстәмләкә әсарәти, империалист мүдахиләсинә гаршы буржуа-демократик ингилабынын аловланмасы вә кеткедә ени гүввәт кәсб этмәси, шималда исә феодал-буржуа зүлмүнә, чаризмә гаршы гүввәтли вә мүтәшәккил фәһлә һәрәкатынын башланмасы, нефт Бакысынын пролетар ингилабынын мәркәзләриндән биринә чеврилмәси габагчыл Азәрбайчан әдәбиййатыны да ингилаблашдырмыш, әдәбиййаты азадлыг уғрунда ән гәти, һәллэдичи дөйүшләрә һазырламышды. Октябра гәдәр Азәрбайчанда ағалар вә гуллар чәмиййәти илә мүбаризә апаран, һәм әсәрләри, һәм дә ичтимаи-сияси көрүшләри илә бүтүн Шәргдә танынан вә әдәбиййат ичтимаи фикир саһәсиндә Асиянын оянмасыны Азәрбайчанда тәмсил эдә билән М. Ә. Сабир, Н. Нәриманов, Чәлил Мәммәдгулузадә, Шейх Мәһәммәд Хиябани кими мүтәфәккир язычылар етишмишди. Реалист язычылар нәслинин сыраларында Ә. Б. Һагвердиев, Сүлейман Сани Ахундов, Нәчәфбәй Вәзиров, М. С. Ордубади, Мө'чүз Шәбүстәри, Әли Нәзми, Ч. Чаббарлы вә С. Ч. Пишәвәри кими мүтәрәгги язычылар вә публисистләр вар иди. Һеч тәсадүфи дейилдир ки, 1917—1920-чи илләр арасында Азәрбайчанда нәшр олунан вә Октябр ингилабы идеяларыны тәблиғ эдән, Совет һакимиййәти уғрунда мүбаризә апаран болшевик вә фәһлә гәзетләри Сабирин мәшһур сатираларыны енидән нәшр эдирди. Нәримановун вә Пишәвәринин Октябр ингилабынын дүнйәви әһәмиййәтиндән, Ленин идеяларынын әзәмәтиндән бәһс эдән ма-

галәләри бу илләрдә язылмышды. Чәлил Мәммәдгулузадә халглар достлуғу идеясыны тәблиғ эдән «Қаманча», доғма милли мәдәнийјәт әлейһинә чеврилмиш ябанчы тә'сирләри гамчылаян «Ана» вә «Азәрбайчан» кими әсәрләрини һәмин бу илләрдә язмышды. Хиябани Чәнуби Азәрбайчанын истигланийјәти вә азадлыг идеясыны мүдафиә эдән мәшһур нитгләрини бу илләрдә сөйләмишди. Бакы буржуазиясынын рәзил һәятыны көстәрән Чаббарлынын «Айдын» драмасы, Ордубадинин болшевик мәтбуатында нәшр олунан публисист мәгаләләри, Шаигин, Һадинин империалист мүһарибәсинә гаршы язылмыш әсәрләри бу илләрин мәһсулу иди. Бүтүн бу фактлар Азәрбайчан әдәбийятынын Октябры нә кими ингилаби руһла гаршыладығыны чох айдын көстәрир. Бу сәбәбдәндир ки, Азәрбайчанда Совет һакимийјәтинин гәләбәсиндән сонра Октябр руһлу ени совет әдәбийятынын тәшәккүлү һәр шейдән әввәл бу ингилаби-әдәби ирсин муасир идеялар әсасында енидән чанланмасы йолу илә яранмаға башлады. Азәрбайчанын Октябрдан әввәлки мүтәрәгги әдәбийятыны зиндана салынмыш ингилаб гәһрәманына бәнзәтмәк олар. Октябр халга азадлыг кәтирдийи кими, бу гәһрәманы да зиндандан азад этмиш олду. Буна көрәдир ки, сөзүн кениш мә'насында, Ахундов, Сабир, Чәлил Мәммәдгулузадә, Нәриманов ән'әнәләри бизим Октябр руһлу ени әдәбийятымызын илк тәмәл дашларындан бири олду.

Ени әдәбийятын тәшәккүл дөврүндә Совет һакимийјәтинин гәләбәси нәтичәсиндә халгын әлдә этдийи сияси азадлығы вә бундан доған үмумхалг руһ йүксәклийини бәдии әдәбийятда әкс этдирән, зәһмәткеш күтләләри бу азадлығы ахыра гәдәр горумаға, мүдафиә этмәйә чағыран ингилабдан әввәл әдәбийятымызын демократик чәрәянына мәнсуб олан реалист язычылар олду. Сүлейман Сани Ахундов «Чәрхи-фәләк», «Лачын ювасы», Нәчәфбәй Вәзиров «Тәзә әсрин ибтидасы», Һагвердиев «Ағач көлкәсиндә», «Баба юрдунда» әсәрләрини язды. Бу әсәрләрдә мүәллифләр Азәрбайчанын ени дөвләт гурулушуну, сияси-ичтимаи азадлығыны үрәкдән алгышлайырдылар. С. С. Ахундов «Чәрхи-фәләк» әсәринин әлязмасынын ахырында гейд этмишди: «Чәрхи-фәләк һөкумәт гурулушудур ки, индийә гәдәр ону ағалар өз мәнфәәтләри үчүн гуруб һөкмранлыг эдирдиләр. Фәгәт инди зәһмәткешләр буну позуб Шура һөкумәти гурурлар». Ахундовун «Лачын ювасы» драмасынын гәһрәманларындан бири: «Мән Карл Марксын әсәрләрини охудугдан сонра, анладым, һагг йолуну тапдым». Башга бириси исә: «Эй гырмызы ингилаб байрағы, букүндән бүтүн өмрүмү сәнин йолунда чалышмаға, гурбан вермәйә анд ичирәм»—дейирди. Һагвердиевин «Ағач көлкәсиндә» әсәринин гәһрәманы исә өлкәдә Совет һакимийјәтинин гәләбәсини, зәһмәткешләрин өз һүгуг ихтиярларыны өз әлләринә алмасынын тарихи бир зәрурийјәт олдуғундан данышыр: «Зәманә өзү мүәллимдир. Гаранлыгда галанларын ишыг арзусунда, әсарәтдә, зинданда оланларын азадлыг арзусунда олмалары тәбииндир»—дейирди.

Ени әдәбийятын илк нүмунәләри олан бу әсәрләрин гәһрәманларынын сөзләри эйни заманда онларын мүәллифләринин үрәк сөзләри иди. Бу о демәк иди ки, Азәрбайчанын габагчыл, реалист әдәбийяты, ени дөврдә һәлә илк аддымларда Октябр ингилабыны вә онун етишдирмәси олан Совет һакимийјәтини ләягәтлә гаршыламыш, ени гурулуша хидмәт этмәйә һазыр вә гадир олдуғуну билдирмишди.

Азәрбайчанда пролетар диктатурасынын яранмасынын илк күнләриндән Совет һөкумәти аграр ингилабы һәята кечирди. Торпағын вә сәнаеин миллиләшдирилмәсини баша чатдырды. Бакы пролетариаты һәмишәлик олараг ерли буржуазия вә харичи капиталын зүлмүндән азад эдилди. Сияси-игтисади һәятда башлаян бу ингилаби тәбәддүлат зәһмәтин азад олмасы вә онун илк фәрәһли нәтичәләри әдәбийятда да өз әксини тапды. Мәсәлән, молланәсрәддинчиләр әдәби мәктәбинә мәнсуб олан шаир Әли Нәзми 1925—1926-чы илләрдә яздығы «Памбыг тәмизләйән заводда», «Мәһсул байрамы», «Қәнддә», «Хырман дөйүлдү», «Қәндә доғру», «Бүтүн дүня кәнчләринә» кими чидди шеирләриндә вә «Бир мүлкәдарын тәәссүрү» сатирасында Бакы фәһләләри илә Азәрбайчанын йохсул, ортабаб кәндлиләри арасында олан мөһкәм синфи бирлийи, кәндлиләрин торпаға саһиб олмасыны, ишчиләрин капиталист зүлмүндән азад олмасыны, азад зәһмәтин илк, көзәл сәмәрәләрини тәрәннүм эдирди:

Ишлә, чалыш, арханча да элләр
кәләчәкдир,
Шишман, ган ичән синиф бүтүн
ичәләчәкдир.
Дүня олачагдыр әмәйинлә күлүстан
Чох өмр элә фикринлә, эй инсан-севәр
инсан.

Шаир ени ичтимаи мүнасибәтләрдән доған үмумхалг севинчини ифадә эдирди:

Зәһмәтлә вәтән йүксәлийор, шад олур
элләр,
Зәһмәткеш олан өлкәйә әсмәз гара елләр.

Азад әмәк вә ондан доған ени руһ йүксәклийи А. Шаигин һәмин илләрдә яздығы шеирләринин дә әсас мотивини тәшкил эдирди.

Совет һакимийјәти гыса бир мүддәтдә феодал-буржуа истеһсал мүнасибәтләрини ләғв этди. Бунун нәтичәсиндә ичтимаи әмәйин бүтүн саһәләриндә зәһмәткеш күтләләрин активлийи о вахта гәдәр көрүнмәмиш бир сүр'әтлә артды. Қишиләрлә бәрабәр азад Азәрбайчан гадынлары да ени һәят, ени гуручулуг ишләринә чәлб олунмаға башладылар. Ени ичтимаи мүнасибәтләрин яранмасы, маариф вә мәдәнийјәт гапыларынын халгын үзүнә ачылмасы, сияси, игтисади һәятда олдуғу кими мәишәт вә шүурларда да чидди ингилаба йол ачды. Әдәбийят да хүсуси бир һәссаслыг вә илһамла бу енилийи әкс этдирди. Сүлейман Сани Ахундов «Шаһсәнәм вә Күлпәри», «Ики йол», Һагвердиев «Гадынлар байрамы», Сейид Һүсейн «Һәзин бир хатирә», «Садә бир иш», «Қор кишинин арвады», «Чархларын һүчуму», «Қаләчәк һәят йолларында» әсәрләриндә мәишәт вә шүурларда әмәлә кәлән тәбәддүлаты, кәнч нәслин ени һәят уғрунда мүбаризәсини, Азәрбайчан гадынларынын мә'нәви интибаһыны чанлы һәят һадисәләри вә сурәтләрлә тәсвир этдиләр. 1928-чи илдә Чәфәр Чаббарлы мәшһур «Севил» драмасыны язды. Чаббарлынын бу әсәриндә «Сән һара кедирсән» суалына азадлығын ени йолларына чыхмыш Азәрбайчан гадынынын вердийи чаваб: «Сосялизмә, фабрикая, азадлыг йолу анчаг ораададыр» сөзләри бу мөвзуда язылмыш бүтүн әсәрләр үчүн сәчийјәви иди. Бу әсәрләр әкәр бир тәрәфдән онларын мүәллифләринин ени һәята һәссас мүнасибәтини көстәрирдисә, бир тәрәфдән дә бу һәятын—совет варлығынын, онларын ярадычылығына вә көрүшләринә этдийи мүсбәт тә'сири нүмайиш этдирирди. Ени чәмийјәт нәинки габагчыл реалист язычыларын, һәтта чох мүрәккәб ярадычылыг йолу кечмиш олан вә Совет һакимийјәтинин илк илләриндә чидди тәрәддүдләр көстәрән Һүсейн Чавид кими романтик язычыларын ярадычылығына да тә'сир этмиш, онларын да көрүшләриндә дөнүш әмәлә кәтирмишди. Чавид 1926-чы илдән башлаяраг яздығы «Азәр» поэмасында ингилабчы нәслин ени һәят уғрунда мүбаризәси илә руһланмыш кәнч нәсли, онун бөйүк әмәлләрини тәбрик этмишдир:

Бу күн кәнчлийә бахсан,
Бир сел кими һәр ан
Сағлам, ени мәфкурәләр изләр;
Онлардакы гүдрәт вә маһарәт
Эр-кеч верәчәк халга сәадәт.
Онлар мәдәнийјәтлә күнәшләр
яхачаглар.
Қечмишләрә үстдән бахачаглар.
Онлар күләчәк, күлдүрәчәкләр,
Биздән даһа хош күн көрәчәкләр.

Совет һакимийјәтинин илк илләриндә өлкәдә маариф вә мәдәнийјәтин инкишафына кениш имканлар ярадылмышды. Бу һәгигәти Апрелдән сонра чәмиси алты ил өмүр сүрән гочаман язычы Нәчәфбәй Вәзиров белә айдын дәрк эдәрәк «Тәзә әсрин ибтидасы» әсәриндә гәһрәман-

ларынын биринин дили илә демишди:

«Ер үзүнүн беһишти һесаб олунан бизим Азәрбайҹан чох дөвләтли, сәрвәтли мәмләкәтдир... Күлзар яйлагларымыз, союг булаглар, мейвәли мешәләр варымыздыр. Муған чөлү, Миљ дүзү, Ширван сәһрасы кими гара торпагларымыз, Күр кими чайымыз, ичи шаһмаһиләр, гызыл балыглар, гуртармаз нефт... Һәр ҹүрә мә'дәнләр варымыздыр. Бөйлә сәрвәтдән истифадә этмәмәйә сәбәб нә олубдур? Сәбәб олмайыб Азәрбайҹанда элми тәрбийә, элми сәнаеи. Ким баис олуб бу мүсибәтә? Николайларын сиясәти, руһаниләримизин тә'сири... Галмышдыг гаранлыгда, мәдәнийййәтдән мәһрум... Һал-һазырда Шура һөкумәтинин дөвләтиндән йүзләрҹә элм охуян йолдашларымыз вар...».

Бу сөзләр узун мүддәт Азәрбайҹаны сияси, игтисади, мәдәни ҹәһәтдән керидә гоян бүтүн сәбәбләри көстәрмәсә дә һәр һалда бир һәгигәти дүзкүн экс этдирирди ки, ени дөврдә өлкәнин сосялизм релсләринә дүшдүйү бир заманда халгын рифаһ һәятынын яхшылашмасы, өлкәнин игтисади йүксәлиши, һәятын бүтүн саһәләриндә бир тәрәфдән дә элмин сон наилиййәтләриндән кениш өлчүдә вә сәмәрәли шәкилдә истифадә этмәк йолу илә мүмкүн ола биләрди. Гоҹаман язычы бу йолда иллердән бәри бәслэдийи бөйүк арзуларын анҹаг Совет һакимиййәти дөврүндә һәгигәтә чеврилдийини көрүр, фәхр эдирди.

Элм-мәдәниййәтин тәрәггисинә кениш имканлар ярадылмышды. Лакин бу енилик, хүсусән илк илләрдә һәр аддымда көһнәлийин ҹидди мүгавимәтинә раст кәлирди. Көһнә ҹәмиййәт мирaслары, мөвһумат, диндарлыг, шәриәт, феодал-патриархал мүнасибәтләр гара бир кабус кими яшайышын мүхтәлиф саһәләриндә енилийә гаршы чыхырды. Ени һәятын, күнәшин үзүнү тутмаға чалышырды. Ҹәлил Мәммәдгулузадә 1929-ҹу илдә яздығы «Октябр кимин байрамыдыр?» адлы фел'етонунда

язмышды ки, «Октябрын дөвләтин-
дән дәхи молла вә мәрсийәханлар
ишдән дүшүбләр. Сейид вә дәрвиш-
ләр ишдән дүшүбләр. Ҹин тутан, фа-
ла бахан, рәмл атан вә тас гуранлар
ишдән дүшүбләр».

Һәгигәтән сонралар ишдән дүшән
бу авамлыг, ҹәһаләт байгушлары Со-
вет һакимиййәтинин илк илләриндә
мәдәни инкишафа бөйүк зәрбә ву-
рурдулар. Һәм дә ялныз молла, се-
йид, мәрсийәханлар дейил, онларын
тәблиғатына инанан йүзләрлә садә-
лөвһ адамлар да енилийә мане олур-
дулар. Көһнәликлә енилик арасында
конфликт ялныз дүшмән синифләр
арасында дейил, чох заман зәһмәт-
кеш тәбәгәләрдән ибарәт олан ата
илә оғул, гардашла бачы, әрлә арвад
арасында баш верирди. Көһнәлик,
хүсусән, кәнҹ нәслә вә азадлыг йол-
ларына чыхмыш гадынлара, гызлара
амансыз һүҹум тәшкил этмишди.
Бачыларыны клублара, мәдәниййәт
сарайларына кетдийинә көрә өлдү-
рән «намуслу» гардашлар, арвадла-
рына, фабрика-завода кетдикләринә
көрә әзаб верән «шәриәтмәдар» «ки-
шиләр» мейдана чыхмышды. Бу сә-
бәбдәндир ки, 1920—1928-ҹи илләр
әдәбийятыны ениликлә, көһнәлик
арасында баш верән бу конфликтләр
хүсусилә мәшғул эдирди. М. С. Ор-
дубадинин «Динчиләр», Ҹәлил Мәм-
мәдгулузадәнин «Гәза мүхбири»,
Һүсейн Ҹавидин «Мәсҹиддә», Әли
Нәзминин «Бизим арвад», «Бизим
гыз» әсәрләри динчилийә, мөвһума-
та, мәдәни керилийә, көһнәлийә,
буржуа-феодал әхлагына, гадын
әсарәти тәрәфдарларына гаршы чев-
рилмиш әсәрләр иди.

Ени игтисади сиясәт илләриндә мүвәггәти бир заманда хүсуси капиталын ҹанланмасы нәтиҹәсиндә һаким синиф галыгларында хам хәяллар әмәлә кәлмишди. Мә'дәнләри, фабрика-заводлары мүсадирә эдилмиш Бакы милйонерләри, торпаглары кәндлиләрә пайланан хан, бәй, мүлкәдар галыглары империалист дөвләтләринин көмәйи илә көһнә ағалыгларынын енидән кери гайтарылмасы һаггында үмид бәсләмәйә

башламышдылар. Бу сәҹиййәви һәят һадисәси дә язычыларымызын нәзәриндән гачмады. Бу мөвзуда Ҹәлил Мәммәдгулузадә, «Бәлкә дә гайтардылар», Ә. Б. Һагвердиев «Капитализмлә мүбаризә», Һүсейн Ҹавид «Диләнчи милйонер» адлы әсәрләрини яздылар.

Бүтүн совет халгларынын әдәбийятында олдуғу кими Азәрбайҹан совет әдәбийятында да, илк дөврләрдә гаранлыг кечмиш, ингилабдан әввәл халг күтләләринин кечирдийи ағыр һәят, мүлкәдар-буржуа зүлмү вә истисмарынын көстәрилмәси әсас мөвзулардан бири иди. Көһнә ҹәмиййәтин ағырлыгларыны көрүб йола салмыш язычылар бу мөвзуа даһа чох мейл көстәрирдиләр ки, бу да чох тәбии иди. Сүлейман Сани Ахундовун «Кәнҹ машинистка вә гоҹа язычы» һекайәсиндә гоҹа язычы кәнҹләрә мүраҹиәтлә дейирди ки, «Бу-күнү көзәл вә шән һәяты гиймәтләндирмәк үчүн эски һәяты өйрәнмәлийик». Эйни руһда Абдулла Шаиг сонрадан яздығы «Мәним һәятым» адлы мемуарында демишди ки, «Мән Бөйүк Октябр сосялист ингилабынын ярадтдығы бәхтияр һәят һаггында дүшүндүйүм заманда һәмишә көзүмүн гаршысында шаһиди олдуғум ики лөвһә ҹанланыр. Кечмиш вә букүн». Беләликлә, бир-биринә зидд ики һәят, кечмиш вә букүн, ағыр заманлары көрүб яшамыш олан язычылары эйни дәрәҹәдә марагландырыр, дүшүндүрүрдү. Кечмишдән бәһс этмәклә бу язычылар ени нәслдә, ингилабын онлара бәхш этдийи азад һәяты гиймәтләндирмәк, бу һәяты көз бәбәйи кими горумаг шүуруну тәрбийә этмәк мәгсәдини дашыйырдылар. Бу мөвзуда 1920—1928-ҹи илләрдә С. С. Ахундов «Эшг вә интигам», «Ган булағы», «Ҹәһаләт гурбаны», Ә. Б. Һагвердиев «Көһнә дудман», «Мирзә Сәфәр», «Гәндил», «Ени тәбабәт», Сейид Һүсейн «Бир күҹәнин тарихи» вә бир чох башга һекайәләрини язмышды. Мә'лумдур ки, феодал-буржуа мүнасибәтләри әлейһинә, еләҹә дә мөвһумат, шәриәт, руһанилик, авамлыг, ҹәһаләт әлейһинә XIX әсрин икинҹи ярысындан

башлаян классик реалист әдәбийятымызда мүбаризә апармыш вә бу саһәдә халг гаршысында өһдәсинә дүшән вәзифәни шәрәфлә еринә етирмишди. Бунунла белә бу көһнәликләр һәлә дә тамамилә арадан галхмамышды. Ени дөврдә дә әдәбийятын ән мүһүм, дөйүш ҹәбһәләриндән бири бу мөвһумат, шәриәт, феодал-буржуа мүнасибәтләри галыглары әлейһинә мүбаризә ҹәбһәси иди. Одур ки, ени әдәбийятын илк тәмәл дашларыны гоян язычылар бу ҹәбһәдә мүбаризәни давам этдирмәли олмушдулар. Һәм дә бу мүбаризәләрдә ялныз С. С. Ахундов, Ҹәлил Мәммәдгулузадә, Һагвердиевләр дейил, демәк олар ки, Мирзә Фәтәли Ахундовлар, Сабирләр дә өз әсәрләри илә иштирак эдирдиләр. Ени һәят, ени ҹәмиййәт уғрунда мүбаризә апаран халг бу классик ирсдән дә кәскин бир силаһ кими истифадә эдирди.

Совет әдәбийятынын илк тәшәккүл дөврүндән башлаяраг язычыларымыз ялныз өлкә дахилиндә баш верән һадисәләри экс этдирмәклә мәһдудлашмайыб, мүһүм бейнәлхалг һәят мәсәләләринә дә ҹидди әһәмиййәт верирдиләр. «Парис коммунасынын әлли иллийи», «26 комиссарлар наминә», «Нәриман Нәриманов», «Октябр ингилабына», «Өлмәз Ленин» кими ҹидди шеирләриндә Әли Нәзми бүтүн халгларын зәһмәткешләрини ваһид бир мәгсәд, бир әмәл уғрунда бирләшдирән коммунизм идеяларыны тәрәннүм эдир. Ҹәлил Мәммәдгулузадә «Гызарыр», «Дост», «Пак нефтлә, мурдар нефт», «Бармаг» кими фел'етонларында империалист дөвләтләрин Мисирдә, Әфганыстанда, Иранда вә Ҹәнуби Азәрбайҹанда төрәтдикләри фитнәкарлығы ифша эдирди. «Нил яврусу», «Тысбағанын зөвгү», «Көмүр мә'дәниндә», «Рәссамын гызы», «Гәрбә сәяһәт» шеирләриндә Һүсейн Ҹавид гәрб буржуазиясынын мүртәҹе симасыны ачыб көстәрир, мәзлум шәрг халгларыны империализм әсарәтинә гаршы мүбаризәйә чағырырды. 1925—1926-ҹы илләрдә Азәрбайҹан әдәбийятында бейнәлхалг иртиҹанын,

империалист дөвләтләрин ени мүһарибә планларынын вә фашизм идеолокиясынын ифша едилмәсиндә М. С. Ордубадинин гәрб дөвләтләринин Шәргдә мүстәмләкә сиясәтләри һаггында, Франсанын Сурияда, инкилисләрин Мисирдәки хәянәтләри, Муссолинин сәрсәм фашист тәблиғаты, Америка буржуа дипломатларынын тәрксилаһ әлейһинә чыхмалары, Рома папасы, Иранда халгын ирадәси әлейһинә олараг истисмарчы синифләрин Рза ханы һакимиййәт башына кечирмәләри вә с. һаггында яздығы бир чох мәзмунлу фел'етонлары, Әли Нәзминин эйни мөвзуда яздығы «Нә хәбәр», «Һала инанмам», «Билмәм нә заман», «Нә эдим», «Тәрксилаһ», «Мачәрачылар», «Муссолини дейир», «Фашист маршы», «Шәргдә авропалылар» вә саир сатиралары кениш яйылмыш әсәрләр иди.

Бу илләрдә Чәнуби Азәрбайчан һәятындан да бир чох гиймәтли әсәрләр язылмышдыр. Чәлил Мәммәдгулузадәнин «Ханын тәсбеһи», «Бекарлар мәһәлләси», «Вәтән хаинләри», Һагвердиевин «Вавейла», Сейид Һүсейнин «Килан гызы», «Сары көйнәк» әсәрләри Чәнуби Азәрбайчан һәятындан алынмышды. Бу әсәрләрдә мүәллифләр Чәнуби Азәрбайчанда һөкм сүрән буржуа-феодал зүлмүнү, бу һәятын дөзүлмәз олдуғуну көстәриб өз ган гардашларыны азадлыг уғрунда мүбаризәйә чағырырдылар. Лакин үмумиййәтлә бу илләрдә Чәнуби Азәрбайчан һаггында язылан әсәрләрин әксәриййәти тәнгиди реализм руһунда олуб бу өлкәнин анчаг фәлакәтләрини, сәфаләтләрини, авамлығы, чәһаләти әкс этдирирди. Бу әсәрләрдә гәһрәман чәнуби азәрбайчанлыларын мүстәмләкә әсарәтинә гаршы апардыглары тарихи мүбаризә, кениш күтләләрдә әмәлә кәлән сарсылмаз ингилаби руһ, башга сөзлә, чәнуби азәрбайчанлыларын бүтүн дүняя мә'лум олан сарсылмаз ингилаби ирадәси өз әксини тапа билмирди. Бу вәзифәни Азәрбайчан совет әдәбийяты сонралар, 1930 вә 1940-чы илләрдә еринә етирди.

1923—1924-чү илләрдән башлаяраг әдәбийята Азәрбайчан ше'ринин ени нәсли, Вәтәнин даһа парлаг кәләчәйи һаггында ени арзуларла чошуб-дашан кәнч шаирләр нәсли кәлмәйә башлады. Үмумиттифаг Коммунист болшевикләр партиясы Мәркәзи Комитәсинин бәдии әдәбийят саһәсиндә партиянын сиясәти һаггында 1925-чи ил 18 июл тарихли гәрары бүтүн республикаларда олдуғу кими Азәрбайчанда да бәдии әдәбийятын инкишафына ени имканлар яратмышды. Бу тарихи гәрарлардан сонра әдәбийятын ени нәсли илк дәфә шеир саһәсиндә өзүнү көстәрди. 1923—1925-чи илләрдә Азәрбайчан ше'риндә, демәк олар ки, муасир һәятла аяглаша билән М. С. Ордубади вә Әли Нәзми иди. Онлар да сатирая чох мейл эдир, енилийә гаршы чыханлары, керидә галанлары тәнгид эдирдиләр. Бу илләрдә Һүсейн Чавид, Әһмәд Чавад кими тәчрүбәли шаирләр дә вар иди. Лакин онлар һәлә совет варлығынын, ени һәятын гүдрәтини, әзәмәтини дәрк этмәкдән чох узаг идиләр. Истәр ени язанлар, истәрсә тәчрүбәли шаирләр, язычылар сырасында ениликлә барыша билмәйән вә я көһнәликдән чәтин айрыла билән, инилдәйиб, сызылдаян мүтәрәддид, хырда буржуа руһлу шаирләр дә йох дейилдир.

Бу вәзиййәт өз тәбии йолу илә үмумиййәтлә әдәбийятда чидди бир мәфкурә мүбаризәсинин яранмасына сәбәб олмушду. Бу мүбаризә Совет һакимиййәтинин илк илләриндән башласа да ени әдәби кәнчлийин яранмасындан сонра даһа гүввәтли вә сәмәрәли бир истигамәт алмышды. Дөврүн әдәби мүбаризәләри көзәл нәтичәләр верир, нәинки ени исте'дадларын яранмасына, һәм дә һәятдан вә әдәби инкишафдан керидә галан язычыларын да енидән тәрбийә олунмасына чох көмәк эдирди. 1924—1927-чи илләрдә язан ени исте'дадлар ичәрисиндә шеирләринин бәдии тә'сир күчү, фикирләринин, һиссләринин енилийи, тәравәти вә габагчыллығы илә диггәти чәлб эдән шаирләрдән бири Сүлейман Рүстәм иди.

Сүлейман Рүстәм 1923-чү илдән башлаяраг нәшр этдирдийи илк гәләм тәчрүбәләри илә өзүнәмәхсус сәси, үслубу вә мөвзулары олан бир шаир кими әдәбийята кәлди. Бу кәнч шаир эйни заманда илк шеирләри илә әдәби ән'әнәләрә бағлы олдуғуну да көстәрирди. Онун 1923—1924-чү илдә М. Ф. Ахундов вә Сабир һаггында яздығы шеирләр буну сүбут эдир. Сабир һаггында яздығы шеирдә Сүлейман «Ше'риндән айрылмаз гәлбимин көзү»—дейә Сабир ән'әнәләринә бөйүк һөрмәт бәслэдийини билдирирди.

Ше'ринә сығмады дилэйин сәнин,
Халгына чох дәйди көмәйин сәнин.
Эриди шам кими үрәйин сәнин,
Сән эй дәрдли шаир, севимли шаир.

Дедин чәһаләтин галмасын изи
Ағлая-ағлая күлдүрдүн бизи.
Ше'риндән айрылмаз гәлбимин көзү,
Сән эй дәрдли шаир, севимли шаир.

Кәнч шаирин сәнәтдә сонракы наилиййәтләринин биневрәси дә һеч шүбһәсиз ки, илк аддымлардан онун Сабир ән'әнәләринә яхын олмасы олду.

Сүлейман Рүстәмин илк шеирләриндә һәр шейдән әввәл диггәти чәлб эдән бу иди ки, үмумиййәтлә совет әдәбийятынын ән мүһүм, баш мөвзуларындан бири олан зәһмәт мөвзуу онун ярадычылығында әсас ер тутурду. Шаир, «Дәнизчи», «Кәнч кәндли», «Кәнч ишчи нәғмәси», «Әйилмәйәчәк башы», «Дәмирчиханада», «Дәмирчийә» шеирләриндә фәһлә вә кәндлиләрин чошғун, азад зәһмәтини тәрәннүм этмәклә бәрабәр коллектив әмәйин сияси-ичтимаи мә'насыны да унутмайырды.

«Фәһлә гардаш, эндирдикчә өз күрзүнү
зиндана
Санырам ки, сән әзирсән капиталын
башыны.
Зәһмәтинлә шөһрәтини билдирирсән
чаһана,
Бәзәйирсән Вәтәнимин торпағыны,
дашыны».

«Күнләр күнү», «Парчалар», «Кәнч ишчи нәғмәси», «Харичдә бир май», «18-чи илдә Бакы» шеирләриндә Сүлейман кәнч ингилабчы нәслин Ленин йолуну, Ленин идеяларынын гәләбәсини тәрәннүм эдирди:

«Бир һәятдыр Ленинин һәр сөзү, һәр
кәлмәси,
Башлансын гой бу адла кәнчлийин
хош нәғмәси».

дейирди.

Сүлейман Рүстәм эйни заманда мүәллимләри тәрәфиндән ишләнмиш мөвзулара да әл атараг «Эй гадын», «Кәнч гадына», «Суалларым» кими шеирләриндә руһанилэри, гадын әсарәти тәрәфдарларыны тәнгид эдиб азад Азәрбайчан гадынларыны ени һәята сәсләйир, «Тифлис — Бакы» кими шеирләриндә Загафгазия халглары арасында олан достлуғу, гардашлығы тәрәннүм эдир. «Көрпүдә» ше'риндә шаир сонрадан онун ярадычылығында мүһүм ер тутан Чәнуб мөвзууна тохунур, чәнублу гардаша олан мәһәббәтини ифадә эдирди:

Дәрддән, мүсибәтдән ағарыб башы,
Әнтиячмагнит тәк чәкиб бу ерә
Чәнублу гардашы, дәрдли гардашы...

Һәят ирәлиләдикчә әдәбийятын да гаршысында ени тәләбләр, вәзифәләр гоюрду. Бу вәзифәләрдән ән башлычасы сәнәтдә һәяты гуран, ярадан, кәскин синфи мүбаризә шәраитиндә һәр чүр көһнәлийә вә чәтинлийә үстүн кәлән ени инсан сурәтинин ярадылмасы иди. Әдәбийятын кәләчәк инкишафы, һәятла аяглаша билмәси, бир тәрәфдән дә бу мүһүм мөвзуун еринә етирилмәсиндән асылы иди. Ени әдәбийятын тәшәккүл дөврүндә реалист язычыларымыз тәрәфиндән «Лачын ювасы», «Көһнә дудман», «Эшг вә интигам», «Бәлкә дә гайтардылар» кими сәнәткарлыгла язылмыш әсәрләримиз мәзмунча да һәр нә гәдәр гиймәтли олсалар да бу вәзифәни—йә'ни мүсбәт гәһрәман проблемини лазымынча һәлл эдә билмәмишдиләр. Һәтта тәчрүбәли язычылар сырасында ени инсана даһа чох һәссас көрүнән, инсанын дәйишмәси просеси илә даһа чох марагланан Сейид Һүсейн белә һекайәләриндә көһнәлийин мүвәффәгиййәтлә ифша эдә билдийи һалда, керидә галмыш адамларын инанды-

рычы реал сурәтләрини ярада билдийи һалда ени инсанын үмумиләшмиш сурәтини яратмагда мүәййән ҹәтинлик чәкирди. Бир сыра башга насирләрдә олдуғу кими, Сейид Һүсейнин дә мүсбәт гәһрәманлары әксәриййәтлә һәр шейдән әввәл енилийә дәрин һүсн-рәғбәт бәсләйән адамлардан ибарәт иди вә бундан узаға ҝедә билмирди. 1925—1930-ҹу илләрдә ени әдәбийятын гаршысында дуран бу мүһүм вәзифәни—мүсбәт гәһрәман проблемини даһа мүвәффәгиййәтлә һәлл эдә билән сәнәткарлардан бири Ҹәфәр Ҹаббарлы олду. Севил, Ҝүлүш, Алмас, сонра да Яшар, Ҝүлбаһар, Ҝүләр вә Фирузә сурәтләри илә Ҹаббарлы әдәбийята ени инсанын, көһнәлийә гаршы кәскин, барышмаз һүҹумлары, ҹошғун ярадыҹылыг, гуруҹулуг эһтираслары, фәдакар иши, йүксәк әмәлләри, хүсусән ени әхлаги, фикри, һиссләри, зәнҝин мә'нәви кейфиййәтләри, габагҹыллыг вә мәдәниййәти илә фәргләнән ени нәслин типик нүмайәндәләрини ҝәтирди. Бу ени инсаны, онун мә'нәви аләмини дәриндән дәрк эдә билмәк габилиййәти дә Ҹаббарлынын ярадыҹылыг талеини һәлл этди. Ени заманәнин тәләбкар инсанынын мә'нәви кейфиййәтләрини даһа айдын дәрк эдә билдийи үчүндүр ки, Ҹаббарлы өз мүәллимләриндән дә чох-чох ирәли ҝедә билди вә ҝәнҹлийә, ени язычылар нәслинә дә бир чох ҹәһәтдән нүмунә олду. Ҹаббарлы мүсбәт гәһрәманлар яратмаг йолу илә Азәрбайҹан драматурҝиясынын да ени мәрһәләсини яратды.

Бәрпа дөврүндән сонра кәнд тәсәррүфатынын сосялистҹәсинә енидән гурулмасы дөврүндә кәнддә хүсуси мүлкиййәтчилийин сон галыгларынын ләғв эдилмәси уғрунда мүбаризә, ҹәмиййәт һәятында иҹтимаи инкишафын ени вә мүрәккәб бир мәрһәләси олду. Феодал-патриархал вә капиталист әлагәләринин галыгларыны һәлә дә мүһафизә этмәкдә олан Азәрбайҹан кәндинин игтисади һәятында баш верән бу ингилаби тәбәддүлат ялныз игтисади, иҹтимаи мүнасибәтләр саһәсиндә дейил, мәишәтдә, шүурларда да көһнәликлә енилийин, ингилабла әксингилаб галыгларынын мүрәккәб тоггушмаларыны яратды. Демәк олар ки, һәятын бүтүн саһәләриндә көһнәлик, әксингилабын галыглары, эләҹә дә мөвһумат, шәриәт бу дөврдә енилийә гаршы мүбаризәдә өз гүввәләрини әсас э'тибарилә бу мәркәздә. кәнддә башлаян ҝәрҝин синфи мүбаризәдә, колхоз кәндинин, оянмыш торпағын әтрафында бирләшдирмәйә чалышды. Көһнәләр, ени гурулуш әлейһинә силаһлы һүҹумлара әл атмаға гәдәр ҹәсарәт эдирдиләр. Һәмин илләрдә колхоз гурулушу вә үмумиййәтлә кәнд сиясәтиндә мүәййән адамларын бурахдығы ҹидди сәһвләр бу тарихи мүбаризәләри даһа да мүрәккәбләшдирмиш олду. Көһнәлийин, әксингилаб галыгларынын бу ҹидди мүгавимәтинә гаршы Совет ҹәмиййәти дә өзүнүн бүтүн гүввәләрини сәфәрбәрлийә алмалы олду. Партиянын рәһбәрлийи илә Бакы фәһләләри кәнд активи, бүтүн габагҹыл зиялылар, ленинчи комсомолчулар бу мүбаризәйә ҹәлб олундулар. Кәнддә демәк олар ки, сосялизм гурулушунун гәләбәси уғрунда ингилаб вә әксингилабын мүәййән ҹәһәтләрдән вәтәндаш мүһарибәси илләрини хатырладан ени бир ҹәбһәси яранмышды. Бу мүрәккәб синфи мүбаризә шәраити совет әдәбийятынын гаршысында ени тарихи вәзифәләр гойду вә кәнддә синфи мүбаризә проблеми бүтүн совет язычыларынын диггәтини ҹәлб эдән, ән мүһүм, актуал мәсәләләрдән биринә чеврилди. Ҹәфәр Ҹаббарлынын «Алмас» вә «Яшар», Сәмәд Вурғунун «Комсомол поэмасы», «Рапорт» ше'ри, Ә. Әбүлһәсәнин «Йохушлар», Мирзә Ибраһимовун «Һәят», Әли Вәлиевин «Гәһрәман», Сүлейман Рәһимовун «Сачлы», Рәсул Рзанын «Болшевик язы», Сүлейман Рүстәмин «Яхшы йолдаш», Һ. Меһдинин «Тәрлан», Сабит Рәһманын «Той» вә саирә бир чох мәзмунлу әсәрләри һәмин бу илләрин мүбаризәсини әкс этдирән әсәрләр олараг яранды.

Ени кәнд мөвзуу илә бир арада әдәбийятда сосялист шәһәри мөвзуу да инкишаф этди. М. Мүшфиг «Буруг адамы» вә «Ҹәби дайы», Сәмәд Вурғун «Лөк-Батан», Сүлейман Рүстәм «Бакы мисралары», Мәммәд Раһим «Өлмәз гәһрәман», Рәсул Рза «Нефтчиләр», Әнвәр Мәммәдханлы «Бурулған», «Бир аданын сәрҝүзәшти» әсәрләриндә ени сосялист Бакысынын, Бакы нефтчиләринин фәдакар әмәйини ҝөстәрирдиләр. Бу дөврдә нефт Бакысы, мүасир фәһлә һәяты һаггында даһа бөйүк әсәрләрә эһтияҹ һисс олунурду. Лакин бу вәзифәни Азәрбайҹан язычылары сонрадан еринә етирдиләр.

Совет һакимиййәтинин гәләбәси нәтиҹәсиндә сосялист ҹәмиййәтинин әсас бинөврәләриндән бири олан халглар арасында достлуг, гардашлыг даһа да мөһкәмләнмиш вә өзүнүн ени, парлаг нәтиҹәләрини ҝөстәрмишди. Азәрбайҹан совет әдәбийятында илк дөврләрдән башлаяраг бу мүһүм мөвзу да әсас ер тутду. 1930-ҹу илләрин әввәлләриндә бу мөвзуда Ҹәфәр Ҹаббарлы «1905-ҹи илдә», гоҹаман язычы Ә. Һагвердиев «Чох ҝөзәл» драмасыны, Һаҹыбаба Нәзәрли «Рәфаил», Әли Вәлиев «Гардашлыг» һекайәләрини, Сәмәд Вурғун «Гафгаз», Дилбази «Днепрлә сөһбәт» шеирләрини вә бир сыра башга әсәрләр ярадылмышды. Бүтүн бунлар эйни заманда 1928—1929-ҹу илләрдән башлаяраг Азәрбайҹан әдәбийятында сосялизм реализминин мөһкәмләндийини, сәнәтдә партиялылыг, хәлгилик, бейнәлмиләлчилик вә һәятилик принсипинин гүввәтләндийини, Азәрбайҹан әдәбийятынын там ени кейфиййәтли мүбариз бир әдәбийят олараг инкишаф этдийини ҝөстәрирди.

1930-ҹу илләрин әввәлләриндән башлаяраг Азәрбайҹан әдәбийятында ән актуал, мүасир бир мөвзу кими вәтәндаш мүһарибәси мөвзуу да ҹидди бир ер тутмаға башлады ки, бу да тәсадүфи дейилди. 1917—1920-ҹи илләр Азәрбайҹан тарихинин ән мәс'ул дөврләриндән бири иди. Бу илләрдә Азәрбайҹан зәһмәткешләри Коммунист партиясынын рәһбәрлийи илә бир тәрәфдән ерли һаким синифләрә, әксингилабчы, мүлкәдар, хан, бәй вә буржуазияя, диҝәр тәрәфдән хариҹи мүдахиләчиләрә гаршы ҝәрҝин мүбаризә апармалы олмушду. Совет һакимиййәтинин гәләбәси уғрунда, һәгиги азадлыг вә демократия уғрунда дахили әксингилаби гүввәләр, диҝәр тәрәфдән исә империалист фитнәкарлығa гаршы чеврилмиш бу мүбаризәләрдә халг өзүнүн ән яхшы гәһрәманлыг кейфиййәтләрини мейдана чыхара билмиш, өз ичәрисиндән Нәриманов, Әзизбәйов кими бир чох йүксәк мәдәниййәтли ингилаб гәһрәманлары етишдирмишди. Бу мүбаризәләр Бакы пролетариаты илә Азәрбайҹанын йохсул, ортабаб кәндлиләри арасында олан сарсылмаз бирлийи, һәмрә'йлийи дә даһа мөһкәмләндирмиш, истәр ҝизли, истәрсә ачыг синфи мүбаризә шәраитиндә зәһмәткешләрин бөйүк әксәриййәти йүксәк ингилаби шүура малик ола билмишди. Икинҹи тәрәфдән Азәрбайҹанда бу илләрдә пролетар ингилабынын дахили вә хариҹи дүшмәнләринә гаршы апарылан мүбаризәдә ҝәнҹ рус-совет дөвләтинин һәр тәрәфдән хариҹи мүдахиләчи империалист дөвләтләр тәрәфиндән эһатә эдилдийи бир шәраитдә Октябр ингилабыны яратмыш олан гәһрәман рус пролетариатынын хариҹи мүдахиләйә вә дахили әксингилаба гаршы бөйүк тарихи бир мүбаризә апардығы бир дөврә тәсадүф этдийиндән хүсуси бейнәлхалг әһәмиййәтә малик иди. Һәмчинин Азәрбайҹанда Совет һакимиййәтинин гәләбәси, эйни бөйүк мәгсәд уғрунда вурушан гардаш Загафгазия халгларынын гәләбәси үчүн бөйүк бир даяг иди. Одур ки, Азәрбайҹанда бу мүбаризә бейнәлмиләл бир хүсусиййәт кәсб этмишди. Бу илләрдә мүхтәлиф милләтләрдән олан гәһрәман 26 Бакы коммунарларынын эйни бөйүк мәгсәд уғрунда ҝөстәрдикләри тарихи фәалиййәт бу мүбаризәнин бейнәлмиләл характерини чох парлаг шәкилдә ҝөстәрә билмишди.

Бүтүн бу сәбәбләрә ҝөрә дә вәтәндаш мүһарибәси дөврүнүн һәяты вә мүбаризәләри Азәрбайҹан әдәбийяты үчүн ән мүһүм, мүасир әһәмиййәти олан мөвзулардан бири иди. Язычыларымыз һәлә 1930-ҹу

илләрдә бу мөвзуда бир чох мәзмунлу әсәрләр язмышдылар. Ә. Әбүлһәсәнин «Дүня гопур», С. Рәһимовун «Шамо» (илк варианты), Мир Ҹәлалын «Бир кәнчин манифести», «Дирилән адам», М. С. Ордубадинин «Дөйүшән шәһәр», Абдулла Шаигин «Араз», Сәмәд Вурғунун «26-лар», М. Ибраһимовун «Һәят үчүн», Һүсейн Меһдинин «Кин», «Комиссар» әсәрләри белә әсәрләрдән иди.

Бу әсәрләрдә ән ени вә сәчиййәви ҹәһәт әдәбийята ени инсан сурәтләринин кәтирилмәләриндә иди. Әкәр Ҹаббарлынын вә Мирзә Ибраһимовун яратдығы мүсбәт сурәтләр 1930-чу илин әввәлләриндә драматуркияда мүсбәт гәһрәман проблеминин мүһүм ер тутдуғуну көстәрирдисә, бу әсәрләрдә олан Шамо, Мәрдан, Бүләнд, Сәрхан, Мәшәди Әзизбәйов кими сурәтләрлә артыг нәсрдә дә мүсбәт гәһрәман проблеминин диггәт мәркәзиндә олдуғуну көстәрирди ки, бу да 30-чу илләрин әввәлләриндә нәсрин идея вә бәдии наилиййәтләриндән бири иди.

Азәрбайчанын феодализм вә капитализм әсарәтиндән, мүстәмләкә зүлмүндән азад олмасы вә ени сосялист дүнясына дахил олмасы, халгын бүтүн тарихинин, мәдәниййәтинин, бу гәдим, зәнкин, милли мәдәниййәтдә олан ән габагчыл сосялист үнсүрләриндә енидән бәрпасы, eләчә дә халгын ән яхшы гәһрәманлыг ән'әнәләринин вә мә'нәви зәнкинликләринин енидән бәрпасы демәк иди. Сосялист ингилабынын тәбиәти буну тәләб эдирди.

Бу саһәдә элм вә инчәсәнәтин мүхтәлиф саһәләринин үзәринә мүхтәлиф тарихи вәзифәләр дүшүрдү. Халгын ән яхшы гәһрәманлыг ән'әнәләринин вә зәнкин мә'нәви аләминин енидән бәрпасы вәзифәси дә ени шәраитдә әдәбийятын өһдәсинә дүшән бөйүк вәзифәләрдән бири иди.

Чох фәрәһли бир һадисәдир ки, Азәрбайчан совет әдәбийяты һәлә илк тәшәккүл дөврүндән бу вәзифәни дәриндән дәрк этмәйә башламышды. Ҹәфәр Ҹаббарлы 1925-чи илдә яздығы «Од кәлини» драмасыны бу мөвзуя һәср этмишди. 30-чу илләрдә М. С. Ордубади «Думанлы Тәбриз» вә «Кизли Бакы», Сәмәд Вурғун «Вагиф» вә «Ханлар», Сүлейман Рүстәм «Гачаг Нәби», Сүлейман Рәһимов «Айналы» әсәрләрини яздылар. Халгын гәһрәманлыг ән'әнәләрини вә мә'нәви аләмини сәнәтин бөйүк күзкүсүндә чанландыра билмәк, исте'дад, сәнәткарлыг габилиййәтиндән башга халг һәятыны, тарихини вә мә'нәвиййатыны даһа дәриндән билмәйи вә онунла хүсуси мәшғул олмағы тәләб эдирди. 1930-чу илләрдә бу мөвзуда язан сәнәткарларын арасында шеирдә халг һәяты вә мә'нәвиййатына, бу күнә вә халгын кечмишинә даһа вүс'әтли бахышы илә Сәмәд Вурғун хүсусилә фәргләнирди. Сәмәд Вурғун тамамилә һаглы олараг халгын букүнкү варлығыны, онун тарихи варлығындан айры тәсәввүр этмирди. Буна көрә дә онун ше'риндә Бөйүк Октябр ингилабынын сайәсиндә азадлығын һәгиги йолуна чыхмыш олан бу күнүн хошбәхт инсаны илә бәрабәр бу ени нәслин тарихи варлығы, гәһрәман кечмиши, зәнкин мәдәниййәти, мәдәни, әдәби ирси дә экс олунмушдур. Шаир бу күнүн мүбаризә ҹәбһәсиндә комсомолчу Ҹәлал, Һүмай, памбыг тарласынын гәһрәманы Бәсти, «Азәри юрдунун зәһмәткеш оғул вә гызлары» памбыг тарласынын вә нефт Бакысынын зәрбәчиләри илә бәрабәр Бабәкин, Короғлунун, Фүзули вә Вагифин, Сабирин, Элдар вә Ханларын да руһуну вә иштиракыны көрүрдү. Халг һәятына олан бу һәртәрәфли бахыш өз нөвбәсиндә заманын ени идеяларындан гүввәт алан ени типли совет шаиринин бир тәрәфдән дә Азәрбайчан әдәбийятынын вә ичтимаи фикринин ән яхшы, мүсбәт ән'әнәләри илә бағлайырды. Бунун нәтичәсиндә Сәмәд Вурғунун ше'ри элин доғма руһундан гопан халг мә'нәвиййатынын сәмими, бәдии ифадәсинә чеврилирди.

1930-чу илләрдә халг тәсәррүфатынын сосялистчәсинә енидән гурулмасы кими мүһүм бир тарихи вәзифә еринә етирилди. Азәрбайчан габагчыл сәнае вә кәнд тәсәррүфаты өлкәсинә, ССРИ-нин мүһүм нефт, памбыг вә субтропик базаларындан биринә чеврилди. Халг маарифинин инкишафы, тәсәррүфатын мүхтәлиф саһәләриндә габагчыл элм вә техниканын тәтбиги нәтичәсиндә әмәк мәһсулдарлығы йүксәлди. Халгын рифаһ һәяты күн-күндән яхшылашмаға башлады. Ишсизлик арадан галдырылды. Бу игтисади, мәдәни йүксәлиш әдәбийятда да өз әксини тапды. Бу илләрдә Ҹаббарлынын «Фирузә», Сәмәд Вурғунун «Сәадәт нәғмәси», «Ийирми баһар», «Талыстан», С. Рүстәмин «Шириндир», Микайыл Мүшфигин «Әбәдиййәт нәғмәси», Осман Сарывәллинин «Шаирин арзулары», Мир Ҹәлалын «Көзүн айдын», «Нәнәнин һүнәри», «Мәним парламентим», Рәсул Рзанын «Гүрур нәғмәси» кими республикада сосялизмин гәләбәсиндән доған үмуми руһ йүксәклийини тәрәннүм эдән әсәрләр яранды. О вахтлар бу мөвзуя контраст олараг шеирдә бир «ачы хатирәләр» мөвзуу да варды. Сәмәд Вурғунун «Өлән мәһәббәт», «Хумар», «Анамын дәрди», Осман Сарывәллинин «Гара юрдун тарихи» әсәрләриндә олдуғу кими, бу әсәрләрдә шаирләр бу күнүн азад һәяты илә кечмишин гара күнләрини мүгайисә эдиб, охучулары ени һәятын наилиййәтләрини горумаға чағырырды.

30-чу илләрин әдәбийятында мүһүм мөвзулардан бири дә шүурларда олан феодализм вә капитализм галыглары илә мүбаризә иди. Совет әдәбийятынын тәшәккүл дөврүндә бу мүбаризәни Ҹәлил Мәммәдгулузадә, М. С. Ордубади, Әли Нәзми кими молланәсрәддинчиләр башламышды. 1930-чу илләр әдәбийятында да бу әдәби ән'әнә давам эдирди. Көһнәлийин галыглары, мешшанлыг, фәрдиййәтчилик, худпәсәндлик вә саирләри илә мүбаризәйә мүхтәлиф жанрда әсәрләр һәср эдилирди. Ҹәфәр Ҹаббарлынын «Дөнүш» п'еси, Сәмәд Вурғунун «Чил тоюғун тәк юмуртасы», «Инчә ханым», «Кар'ерист», «Хейрә-шәрә ярамаз», «Даркөз», «Үрәйи хаин адам» шеирләри, Мирзә Ибраһимовун «Сәнәт ашыглары», Тәһмасибин «Баһар» п'еси белә әсәрләрдән иди.

Лакин бунларла бәрабәр көһнәлийи, эйбәчәрлийи күлә-күлә йола салан, көһнә ҹәмиййәтин мирасларыны башга бәдии васитәләрлә ләғв этмәйә чалышан сатира вә юмор силаһы да чох файдалы иш көрүрдү. 1930-чу илләрдә Азәрбайчан совет әдәбийятында сатира вә юморун инкишафында һәрәнин өзүнә мәхсус ярадычылыг хүсусиййәтләри олан, эйни заманда чидди әсәрләр мүәллифи олан ики язычымыз: Сабит Рәһман вә Мир Ҹәлалын хүсуси мөвгеи олмушдур. Ярадычылығынын илк дөврләриндә «Вәфасыз», «Дизи ямаглы» кими сатирик һекайәләрин мүәллифи олан Сабит Рәһман 1930-чу илләрин ахырында өз сәнәтиндә ирәлиләйәрәк «Той» вә «Хошбәхтләр» кими Азәрбайчан совет комедиясынын яхшы нүмунәләрини яратмышдыр. «Бир кәнчин манифести» кими чидди әсәрин мүәллифи олан Мир Ҹәлал бу илләрдә «Гонагпәрәст», «Вичдан әзабы», «Гаймаг», «Мүаличә», «Һаким Чинайәтов», «Бостан оғрусу», «Сара», «Анкет Анкетов» кими сәнәткарлыгла язылмыш бир чох сатирик һекайәләр яратмышдыр.

ҮИК(б)П МК-нын «Әдәбийят вә инчәсәнәт тәшкилатларынын енидән гурулмасы һаггында» 1932-чи ил 22 апрел тарихли гәрары, совет әдәбийятынын бүтүн актуал мөвзуларында олдуғу кими бейнәлхалг мөвзуда язылмыш әсәрләрдә дә сияси кәскинлийин гүввәтләнмәсинә сәбәб олду.

Азәрбайчан совет әдәбийятында юхарыда көрдүйүмүз кими илк дөврләрдән бейнәлхалг мөвзу, хүсусән фашизм вә бейнәлхалг империализм әлейһинә мүбаризә мөвзуу хүсуси ер тутурду. Ялныз сатирик шеир саһәсиндә дейил, нәср саһәсиндә дә, 1920-чи илләрдә С. С. Ахундовун «Мистер Грейин көпәйи» вә Ҹәлил Мәммәдгулузадәнин фел'етонлары кими мәзмунлу әсәрләр ярадылмышды. 1930-чу илләрин әввәлләриндә

Алманија, Италија вә Јапонијада фашист һәрәкатынын кенишләнмәси, Алманија вә Италија фашистләринин Испанија республикасына гаршы, јапон империалистләринин исә Чинә гаршы һәрби мүдахиләјә башламасы бүтүн совет әдәбијјатында олдуғу кими, Азәрбајҹан әдәбијјатында да, фашизм, бејнәлхалг империализм вә мүһарибә тәһлүкәсинә гаршы мүбаризәни гүввәтләндирмишди. Бу мөвзуда 1930-ҹу илләрдә Сәмәд Вурғун «Өлүм күрсүсү», Мирзә Ибраһимов «Мадрид», Микајыл Мүшфиг «Азадлыг дастаны», Һүсејн Ҹавид «Иблисин интигамы» әсәрләрини јаздылар. Әдәбијјатын мөвзуу, тематика ҹәһәтиндән зәнкинләшмәси мүасир һәјаты, мүасир дүнјаны сөзүн кениш мә'насында даһа вүс'әтли әһатә едә билән мөвзуларын мејдана чыхмасы, өз нөвбәсиндә јазычыларын да өз хүсуси исте'дадларыны, сәнәткарлыгларыны даһа кениш өлчүдә мејдана чыхара билмәсинә имкан јарадырды.

1930-ҹу илләрдә шеир саһәсиндә бејнәлхалг мөвзуда јаздығы әсәрләри илә өз исте'дадыны, сәнәтини, фәрди үслуб хүсусијјәтләрини, фикирләринин сијаси кәскинлијини вә актуаллығыны даһа ајдын көстәрә билән шаирләрдән бири Рәсул Рза иди. Рәсул Рзанын 1932—1938-ҹи илләр арасында јаздығы «Чапеј», «Алманија», «Ҹәлладлары дурдур», «Мадрид», «Һәбәшистан», «Ингалесио» кими әсәрләри бу илләрдә бејнәлхалг мөвзуда јазылмыш вә совет халгларынын фашизм, империализм фитнәкарлығына гаршы күчлү нифрәтини әкс етдирән әсәрләрдән иди.

Икинҹи дүнја мүһарибәсинин илк аловлары көрүндүјү дөврләрдә бүтүн дүнја зәһмәткешләринин дајағы олан совет сосиалист өлкәсинин һәрби гүдрәтини даһа да артырмаг, һәр ҹүр тәҹавүзә гаршы өлкәнин мүдафиәсини даһа да гүввәтләндирмәк саһәсиндә јени вәзифәләр мејдана чыхды. Совет әдәбијјатында өлкә мүдафиәси мөвзуу да ән актуал мөвзулардан бири олду. Бу мөвзуда Сәмәд Вурғунун «Јазла гышын дејишмәси», «Комсомол маршы», Осман Сарывәллинин «Балтикадан Атлантикаја», Сүлејман Рүстәмин «Вәтән», «Әкәр һәрб оларса» шеирләри кими бир чох әсәрләр јазылды.

1941-ҹи илә гәдәр бөјүк бир мүбаризә вә инкишаф јолу кечән Азәрбајҹан әдәбијјаты, совет халгларынын фашист ишғалчыларына гаршы апардыглары Бөјүк Вәтән мүһарибәси дөврүндә јени бир тарихи имтаһандан да шәрәфлә чыхды. Халг, вәтән гаршысында өз үзәринә дүшән вәзифәни шәрәфлә јеринә јетирди. Мүһарибәнин илк илләриндә гүдрәтли совет Вәтәнинин чохмилләтли халгларынын ваһид сарсылмаз бир гүввә кими харичи мүдахиләјә гаршы һәрәкәтә кәлдијини хәбәр верән илк әсәрләримиз ејни заманда совет әдәбијјатынын, сөз сәнәтинин дә бу мәғлубедилмәз әзәмәтли гүввә илә бирликдә мүбаризәнин өн атәш хәттиндә дурдуғуну хәбәр верди.

Сәмәд Вурғунун «Вәтән кешијиндә», «Ананын өјүдү», «Бүтүн халглар, гәбиләләр од ичиндән чыхаҹаглар», С. Рүстәмин «Күн о күн олсун ки», «Ана вә почталјон», Мәммәд Раһимин «Үмидлә јаша», «Үрәјими мәш'әл кими галдырарам көјләрә», «Вур, өлән фашистдир!», «Гүдрәт нәғмәси», Һүсејн Меһдинин «Москва хатирәләри», Әнвәр Мәммәдханлынын «Гәрбә атәш» вә саир бир чох әсәрләри бөјүк сосиалист вәтәнини мүдафиәјә галхан гәһрәман совет халгларынын гәти гәләбәјә олан сарсылмаз инамыны әкс етдирирди. Мүһарибәнин илк илләриндә бу әсәрләрлә бирликдә мүхтәлиф жанрда билаваситә Совет Азәрбајҹанынын оғулларынын мүһарибәдә көстәрдији гәһрәманлығы, фәдакарлығы әкс етдирән әсәрләр дә јаранды. Шеирдә Сәмәд Вурғунун «Гәһрәманын һүнәри», «Икид шаһин», «Партизан Бабаш», М. Раһимин «Ону Дон гуҹаглады», «Асланым партизандыр», Рәсул Рзанын «Бәхтијар», «Азәрбајҹан дөјүшчүләринә», «Дөрд јүз он алты», Осман Сарывәллинин «Гафгаздан Дона», «Ел оғлу», Сүлејман Рүстәмин «Вәтән оғлу» шеирләри, нәсрдә Сүлејман Рәһимовун «Гардаш гәбри», Һ. Меһдинин «Фәрјад» повести, Мир Ҹәлалын, Әли Вәлиевин, Сабит Рәһманын, Ә. Әбүлһәсәнин, Әнвәр Мәммәдханлынын мүһарибә мөвзуунда јаздыглары бир чох һекајәләри, драматуркијада Сәмәд Вурғунун «Инсан», Рәсул Рзанын «Вәфа», Һүсејн Меһди вә Илјас Әфәндиевин «Интизар», М. Һ. Тәһмасибин «Аслан јатағы» әсәрләри Азәрбајҹан дөјүшчүләринин мүһарибәдә иштиракыны әкс етдирән әсәрләр иди. Бу әсәрләрдә мүәллифләр Азәрбајҹан дөјүшчүләринин, онларын мәнсуб олдуғу халгын адына лајиг јени-јени гәһрәманлыглар көстәрмәјә чағырыр, руһландырырды.

Әсасән ҹәбһә һәјатыны тәсвир едән бу әсәрләрлә јанашы архада милјонларла совет адамларынын гәләбәјә олан бөјүк инамла ҹәбһә үчүн чалышдығыны әкс етдирән әсәрләр дә јаранырды. Мирзә Ибраһимовун «Мәһәббәт», Сәмәд Вурғунун «Тарла нәғмәси» әсәрләри, нәсрдә бир чох һекајә вә повестләр, архада минләрлә азәрбајҹанлы ата-аналарын, кәнҹ гыз вә оғланларын фәдакар ишини көстәрирди.

Һәмишә олдуғу кими Бөјүк Вәтән мүһарибәси дөврүндә дә совет халглары арасында олан бөјүк достлуг Азәрбајҹан әдәбијјатынын баш мөвзуларындан бири иди. Јени шәраитдә, ҹәбһә достлуғу шәраитиндә ејни гәһрәман бир ордуда мүхтәлиф милләтләрдән олан дөјүшчүләрин, командирләрин ваһид бөјүк бир мәгсәд уғрунда, сосиалист вәтәнинин мүдафиәси уғрунда фәдакар мүбаризәси, мүхтәлиф милләтләрин зәһмәткешләри арасында олан достлуғун јени бир тарихи сәһифәсини јаратмышды. Одур ки, бу гардаш халгларын өз доғма вәтәнләрини әлбир мүдафиәјә галхмасы әдәбијјата мөһтәшәм бир бејнәлмиләлчилик руһу кәтирирди. Сәмәд Вурғунун «Рус ордусу», «Украјна партизанлары», «Вәтән ордусу», Сүлејман Рәһимовун «Медалјон», Зејнал Хәлилин «Татјана», «Интигам», Ә. Әбүлһәсәнин «Лејтенант Шербан», «Аталар вә оғуллар», «Оху, бүлбүлүм, оху» һекајәләри вә бир чох башга лирик, епик әсәрләримиз совет халглары арасында олан бејнәлмиләл бирлијин парлаг нәтиҹәләрини әкс етдирирди.

Бөјүк Вәтән мүһарибәси дөврүндә Ҹәнуби Азәрбајҹанда Сәттархан, Шејх Мәһәммәд Хијабани һәрәкатынын давамы вә инкишафы олан үмумхалг азадлыг һәрәкатынын јени гүввәтлә ҹанланмасы вә нәһајәт Тәбриздә милли һөкумәтин јаранмасы Азәрбајҹанын азадлыг, истиглалијјәт уғрунда мүбаризә тарихинин јени бир дөврүнү јаратмышды. Мә'лумдур ки, истәр 1905-ҹи ил ингилабы дөврүндә, истәр ондан сонракы феврал ингилабы вә Бөјүк Октјабр сосиалист ингилабы дөврүндә Ҹәнуби Азәрбајҹанда јаранан азадлыг һәрәкаты әсас е'тибарилә мүстәмләкә зүлмү вә империалист мүдахиләсинә гаршы чеврилмиш тарихи бир һәрәкат олмушдур. «Асијанын Франсасы» адланан бу өлкәдә јени дөврдә аловланан ингилаби һәрәкат да јенә һәр шејдән әввәл икинҹи империалист мүһарибәсинә, фашизм таунуна гаршы чеврилмиш бир һәрәкат иди. Буна көрә дә Ҹәнуби Азәрбајҹан зәһмәткешләринин азадлыг мүбаризәси Шәргдә јени шәраитдә империализмә гаршы милли истиглалијјәт уғрунда мүбаризәнин јенидән гүввәтлә ҹанландығыны көстәрән бир һәрәкат олмаг е'тибарилә чох мүһүм бејнәлхалг әһәмијјәтә малик иди. Тәбиидир ки, белә мүһүм бир тарихи дөврдә үмумијјәтлә совет әдәбијјаты вә хүсусән Азәрбајҹан совет әдәбијјаты бу халг һәрәкатына лагејд гала билмәзди. Ҹәнуби азәрбајҹанлыларын мүбаризәси һәм мүстәмләкә һәрәкатына гаршы, һәм дә милли азадлыг мүбаризәси олуб халгларын бејнәлхалг империализмә, фашизмә гаршы апардыглары өлүм-дирим мүбаризәсинин әһәмијјәтли бир ҹәбһәси иди. Бу һәрәкаты диггәтлә изләмәк, она көмәк әли узатмаг, илләрдән бәри өз ҹәнублу гардашларынын азадлығы һәсрәти илә јашајан Азәрбајҹан совет јазычыларынын мүһүм вәзифәси иди. Одур ки, Бөјүк Вәтән мүһа-

рибәси илләриндә Чәнуби Азәрбайчанда милли азадлыг һәрәкатынын башланмасы вә гәләбәси илә әлагәдар олараг әдәбиййатымызда Чәнуб мөвзуунда һеч бир заман әһәмиййәтини итирмәйәчәк гүввәтли бир әдәбийят яранды. Икинчи тәрәфдән мүһарибәнин илк илләриндә бир чох язычыларын Совет Ордусу сыраларында Чәнуби Азәрбайчанда олмасы әдәбиййатда бу мөвзуун гүввәтләнмәсинә имкан яратмышды. Бу мөвзуда Сүлейман Рүстәм, онун ярадычылығында хүсуси ер тутан «Тәбризим», «Зиндан», «Янды», «Олмаз», «Бирдир», «Араз гырағында», «Гардашымын дәрди», «Азәрбайчанын дәрди», «Савалан» кими мәзмунлу шеирләрини ярадты. Парчаланан үрәйин дәрди бу шеирләрдә әсас мотив иди:

Араз! һәр яз шималында, чәнубунда чәмән бирдир,
Бу торпагда, о торпагда гәрәнфил, ясәмән бирдир.
Суя хәнчәр, бычаг вурсан да айрылмаз һәгигәтдир.
Узагдыр айрылыг биздән үрәк бирдир, бәдән бирдир.
Араз тән ортасындан гәлбинин ахдыгча әй Рүстәм,
һарай сал, бүтүн аләм эшитсин ки, вәтән бирдир!

Һәмин илләрдә Осман Сарывәлли Чәнуб мөвзуунда өзүнүн ән яхшы шеирләриндән олан «Тәбриз көзәли», «Биринчи дәрс», «Панамалы диләнчи», «Дәвә карваны», «Мәһбусларын сөһбәти», «Шаир вә бағбан», «Ашығын айрылыг маһнысы» кими әсәрләрини язды.

Мүһарибә әдәбиййата тарихи гәһрәманлыг мөвзуу да кәтирди. Азәрбайчан сәһнәсинә Ордубади «Думанлы Тәбриз», Зейнал Хәлил «Гатыр Мәммәд» драмларыны вердиләр. Бу илләрдә даһи Азәрбайчан шаири Низаминин юбилейи илә әлагәдар олараг Низаминин әсәрләри мотивиндә шаирин өзү вә мүасирләри һаггында Сәмәд Вурғунун «Фәрһад вә Ширин», Һүсейн Меһдинин «Низами», Абдулла Шаигин «Нүшабә», «Фитнә» драмалары, М. С. Ордубадинин «Гылынч вә гәләм», Зөһраббәйовун «Одлу дияр» романлары, М. Дилбазинин «Мәһсәти» поэмасы кими гиймәтли әсәрләр язылды. Драматуркияда тарихи мөвзу юхарыда дейилдийи кими һәлә совет әдәбиййатынын илк дөврләриндә Ч. Чаббарлынын «Од кәлини» әсәри илә башламышды. Сонралар Һүсейн Чавид тарихи мөвзуда «Хәйям» вә «Сәявуш» драмаларыны язмышды. Ени шәраитдә исә драматуркияда тарихи мөвзу даһа йүксәк мәзмун кәсб этмишди.

Мүһарибә дөврүндә фашизм идеолокиясына гаршы чеврилмиш сатира да чох бөйүк иш көрдү. Сатирик шеир саһәсиндә ән чох фәалиййәт көстәрәнләрдән бири Әли Нәзми иди. Әли Нәзми 1941—1944-чү илләр арасында фашизмә гаршы «Бөйүк чинайәт», «Сус», «Кессин юхусу», «Һитлерин Хортиййә әмри», «Муссолинидән Һитлерә», «Гопду күләк Франсада» кими етмишә яхын мәзмунлу сатирик шеирләрини ярадты. Шаирин Бөйүк Вәтән мүһарибәси дөврүндәки әдәби фәалиййәти үмумиййәтлә онун ярадычылығынын сон вә хүсуси әһәмиййәтә малик олан дөврүнү тәшкил этди. Бу илләрдә Әли Нәзми кими шаирләрин фәалиййәти бир тәрәфдән дә Азәрбайчан әдәбиййатында молланәсрәддинчиләр ирсинин яшадығыны вә мүбаризәләрдә мүвәффәгиййәтлә иштирак этдийини көстәрирди. Мүһарибә дөврүнүн сатирасында Бәбир Мәммәдзадәнин дә сатирик шеирләри диггәти чәлб эдирди. Совет әдәбиййатында сатира вә юморун инкишафында хүсуси мөвгеи олан язычылар да бу илләрдә гиймәтли әсәрләр язмышдылар. М. С. Ордубадинин бир сыра һекайәләри, Азәрбайчан буржуазиясынын ән сон үмидләринин боша чыхдығыны көстәрән Мир Чәлалын, «Мирзә Хәял» комедиясы да мүбаризәйә көмәк эдән әсәрләрдән иди.

Бөйүк Вәтән мүһарибәси илләриндә бир чох язычыларымызын чәбһәчи язычылар кими билаваситә мүһарибәдә иштирак этмәси онларын ярадычылығынын инкишафына вә мүһарибә мөвзуунда яздыглары әсәрләриндә өзләринин язычылыг

ләягәтләрини даһа айдын мейдана чыхара билмәләринә имкан ярадты. Белә язычылардан бири мүһарибә дөврүнүн чәбһәчи шаирләриндән Әһмәд Чәмил иди. Мүһарибәйә гәдәр бир чох көзәл, мәзмунлу шеирләрин мүәллифи олан Әһмәд Чәмил, мүһарибә дөврүндә ярадтдығы «Гисас ал», «Бәхтияр», «Нишан үзүйү», «Вәтән оғлуна», «Партизанлар», «Достлар, енә көрүшәрик», «Әскәр гардашыма», «Ачыл, эй сәһәр», «Галибиййәт мүждәси», «Ядикар», «Қаман», «Пайызын сон айыдыр», «Мәни яда салырмы?» кими йүксәк вәтәнпәрвәрлик руһунда язылмыш вә бир-бириндән тә'сирли, бәдии олан әсәрләриндә өзүнүн шаирлик талантыны вә Азәрбайчан совет ше'ринин ән көркәмли, ләягәтли нүмайәндәләриндән бири олдуғуну даһа айдын көстәрә билди. Бөйүк Вәтән мүһарибәси дөврүндә тәчрүбәли язычыларла бирликдә онлара нисбәтән кәнч олан язычылар да ирәли кетди. Ә. Тәл'әт, Әләкбәр Зиятай, Бөйүкаға Гасымзадә бу илләрдә бир чох мәзмунлу шеирләр яздылар. Мүһарибәнин илк илләриндә әдәбиййата сонрадан бир чох әсәрләрин мүәллифи олан Зейнал Чаббарзадә, Юсиф Әзимзадә кими кәнчләр кәлди.

Бөйүк Вәтән мүһарибәси дөврүндә Азәрбайчан совет әдәбиййаты өз инкишафынын ени мәрһәләсинә дахил олду. Дөйүшчүләрин, командирләрин дилиндә әзбәр олан, онлары мүбаризәйә руһландыран ше'римиз, халгын чәбһәдә вә архадакы фәдакарлығыны көстәрән нәср вә драм әсәрләримиз гәләбәмизә мүвәффәгиййәтлә көмәк эдә билди.

Икинчи дүня мүһарибәсиндә фашизмин дармадағын эдилмәси, алман, италян, япон империализминин мәғлубиййәти бүтүн дүняда капиталист системинин зәифләмәсинә, бунун әксинә сосялизм чәбһәсинин гүввәтләнмәсинә сәбәб олду. Совет Ордусунун чаһаншүмул гәләбәләри, Асия вә Авропада бир чох халгларын империализм зүлмүндән һәмишәлик хилас олмасына ени вә бөйүк имканлар ярадты. Асияда бөйүк Чин халгы азад олду вә гүдрәтли сосялист өлкәләриндән биринә чеврилди. Авропанын мәркәзиндә вә чәнуб-шәргиндә халг демократиясы өлкәләри ярадылды. Полша, Румыния, Албания, Мачарыстан, Болгарыстан, Чехословакия халглары рус халгы, ССРИ халгларынын гардашлыг көмәйи илә мүвәффәгиййәтлә сосялизм йолунда ирәлиләдиләр. Һиндистанда, Мисирдә, Корея, В'етнам вә башга шәрг өлкәләриндә истиглалиййәт уғрунда империализмә гаршы азадлыг һәрәкаты гүввәтләнди. Капиталист өлкәләриндә фәһлә синфинин габагчыл дәстәсинин кениш зәһмәткеш күтләләриндән ибарәт олан милйонларла инсанын синифли чәмиййәтә гаршы мүбаризәси ени гүввәт кәсб этди. Мүһарибәдән сонра ени шәраитдә империалист дөвләтләрин дүня сосялизм, коммунизм һәрәкатына гаршы мүртәче чәбһә тәшкил этмәси вә ени дүня мүһарибәси тәһлүкәсинин яранмасы ики систем арасында олан идеоложи мүбаризәләри даһа да кәскинләшдирди. Ени шәраитдә мәфкурә мүбаризәсинин кәскин шәкил алмасы, мүһарибәдән сонракы илләрдә үмумиййәтлә совет халгларынын әдәбиййатында, о чүмләдән дә Азәрбайчан әдәбиййатында бейнәлхалг империализмә гаршы мүбаризә мөвзуунун даһа мөһкәм сурәтдә әсасланмасына сәбәб олду. Шеирдә бу мөвзуда гыса бир мүддәтдә Сәмәд Вурғунун «Зәнчинин арзулары», «Авропа хатирәләри», «Гоча Шәргә күнәш доғур»; Әһмәд Чәмилин «Халглар аяға галхыр», «Кореянын көйләри», «Сүлһүн даяғы», «Ики дүня»; Сүлейман Рүстәмин «Биз коммунистләрик», «Чинли гардаш», «Робсонун нәғмәси»; М. Раһимин «Пол Робсона мәктуб», «Назим Һикмәт азаддырмы?»; Рәсул Рзанын «Динч отурун, ағалар», «Һәгигәтин сәси»; Зейнал Хәлилин «Түркийә һаггында шеирләр» вә саирә кими мәзмунлу әсәрләр ярадылды. Бу әсәрләрин әһәмиййәти һәр шейдән әввәл ондан ибарәт иди ки, бунларда бүтүн дүняда һәгиги сүлһ, азадлыг, демократия уғрунда мүбаризә-

йә галхан милйонларла инсанларын империалистләрин ени мүһарибә фитнәкарлығына гаршы чеврилмиш мәғрур сәси ешидилди. Шаирләримиз бейнәлхалг мөвзуда язылмыш бу ени шеирләриндә Советләр Иттифагынын сүлһ сиясәтини тәрәннүм едир, дүня зәһмәткешләрини бөйүк коммунизм идеяларындан, Ленин идеяларындан руһланмаға, совет халгларынын мүбаризәсиндән гүввәт алмаға чағырырдылар.

Мүһарибәдән сонра бейнәлхалг мөвзуун кенишләнмәси вә мәзмунча даһа да дәринләшмәси әдәбийятда мүасирлик руһуну даһа да гүввәтләндирмиш, бир чох язычыларын ярадычылығында олан ени кейфиййәтләри мейдана чыхармышдыр. Бу язычылардан бири дә шаир Осман Сарывәллидир.

Осман Сарывәлли сон илләрдә яздығы «Көрпүләр», «Тахыл бичини», «Буржуа дипломатларына», «Садәчә суаллар», «Ана» вә «Мисирли гардашлар» кими шеир вә поэмалары илә өз шаирлик исте'дадыны, сәнәтинин хүсусиййәтләрини айдын көстәрә билмиш, һәм сәнәткарлыг чәһәтиндән, һәм дә заманәнин мүһүм сияси, ичтимаи һадисәләрини даһа дәриндән дәрк етмәк йолунда хейли ирәлиләмишдир. Эйни мүсбәт кейфиййәтләр ше'римизин исте'дадлы нүмайәндәләриндән олан Зейнал Хәлилин дә мүһарибәдән сонра яздығы шеирләрдә өзүнү айдын көстәрмишдир.

Бу илләрдә әдәбийятда чәнуб мөвзуунда язылмыш әсәрләри дә мүһүм бейнәлхалг мөвзуда язылмыш әсәрләр сырасына дахил етмәк олар. Мүһарибәдә совет халгларынын бөйүк гәләбәси, фашизмин гәти мәғлубиййәти бейнәлхалг империализмин зәифләмәси, мүстәмләкә вә ярыммүстәмләкә шәраитиндә яшаян бир чох халглара да азад олмаг, һәгиги демократиянын кениш йолларына чыхмаг үчүн ени имканлар яратды. Бу ени тарихи шәраитдән вә имкандан чәнуби азәрбайчанлылар да истифадә едиб демократик милли һөкумәт яратдыларса да чох чәкмәди ки, һәмишә олдуғу кими бу дәфә дә бейнәлхалг иртича, империалист мүдахиләси нәтичәсиндә Сәттарханлар, Хиябаниләрин гәһрәман нәсилләри енә мәғлубиййәтә уғрадылар. Бу, Чәнуби Азәрбайчан зәһмәткешләринин азадлыг, истиглалиййәт уғрунда халга чох бөйүк гурбанлар һесабына баша кәлән, үчүнчү бөйүк ингилаби һәрәкаты иди ки, бейнәлхалг империализмин ганлы әли илә ятырылды. Одур ки, әдәбийятда бу ганлы мүдахиләйә гаршы язылмыш һәр бир әсәр бейнәлхалг империализмә гаршы зәрбә, көләлик дүнясына гаршы үмумхалг нифрәтинин бир ифадәси иди.

1945—1948-чи илләрдә Азәрбайчана үз верән бу ени тарихи фачиә һаггында Сәмәд Вурғунун «Көрпүнүн һәсрәти», «Яндырылан китаблар», Сүлейман Рүстәмин «Чәнуб һәсрәти», «Сон хәбәр», «Накам мәһәббәт», «Зинданда» ишыг», «Мемарын фачиәси», Әһмәд Чәмилин «Тәбриздә азан чағы» шеирләри, исте'дадлы насир вә драматург Әнвәр Мәммәдханлынын «Од ичиндә» драмасы кими бир чох дәйәрли әсәрләр язылмышды.

Чәнуби Азәрбайчан зәһмәткешләринин азадлыг уғрунда дөйүшләрдә мүвәггәти мәғлубиййәтләринә бахмараг бу халгын гәти гәләбә әлдә едәчәйинә олан бөйүк үмид бу шеирләрин әсас руһуну тәшкил едирди. Сәмәд Вурғунун шеирләриндә олдуғу кими:

Мән көрүрәм ал кейиниб кәлән баһар
фәслини;
Гоча Шәргин күнәшидир ярандығым
бу торпаг,
Мән етирдим ал байраглы ингилаблар
нәслини,
Мән көрүрәм ал кейиниб кәлән баһар
фәслини.

Чох чәкмәди ки, яшадығымыз мүасир тарихи дөврүн ән мүһүм халг һәрәкатларындан бири олан Чәнуби Азәрбайчан зәһмәткешләринин бешиллик гәһрәман мүбаризәсинин чанлы епик сәһнәләрини ярадан әсәрләр мейдана кәлди. Совет Азәрбайчанынын фәһләләри, колхозчулары вә зиялылары һәятындан алынмыш бир

чох әсәрләрин мүәллифи олан Мирзә Ибраһимов «Кәләчәк күн», «Изтирабын сону», «12 Декабр», «Тонгал башында», «Азад», «Салам сәнә, Русия!», «Ики һәят», «Азад гыз» әсәрләри илә Азәрбайчан әдәбийятында, Сәттарханлар, Хиябаниләр нәслинин бу шәрәфли мүбаризәсинин һәмишә яшая биләчәк бәдии абидәсини ярада билди.

Чәнуби Азәрбайчан һәяты һаггында әввәлләр дә бу һәятын ағыр, дөзүлмәз олдуғуну көстәрән бир чох гиймәтли әсәрләр язылмышды. Ени дөврдә бу мөвзуда язылан әсәрләрин, о чүмләдән дә Мирзә Ибраһимовун әсәрләри бу мөвзуа хүсуси бир енилик кәтирди. Бу енилик һәр шейдән әввәл ондан ибарәт иди ки, бу әсәрләрдә Чәнуби Азәрбайчан халгынын ингилаби руһу, мүбаризлийи, бу халгын гүдрәти, гүввәти, енилмәз ирадәси, азадлыг ешги әсас ер тутурду.

Мүһарибәдән сонракы динч гуручулуг дөврүндә халг тәсәррүфатынын, сосялист шәһәри вә колхоз кәндинин елм, техника, мәдәниййәтин инкишафы уғрунда мүбаризә әдәбийятын баш мөвзуларындан бири олмушдур.

Бу илләрдә партиянын әдәбийят вә инчәсәнәт һаггында ени тарихи гәрарлары үмумиййәтлә инчәсәнәтдә сосялист реализминин даһа да гүввәтләнмәсинә, әдәбийятын совет адамларынын һәятына даһа чох яхынлашмасы вә нүфуз едә билмәсинә ени йоллар көстәрди. Гәһрәман Бакы нефтчиләринин һәяты, елм вә техниканын сон наилиййәтләрини мәнимсәмиш олан йүксәк иттисаслы елми ишчиләрин фәдакарлығы, ени сәнае шәһәрләринин ярадылмасы уғрунда мүбаризә, Минкәчевир, Сумгайыт, Дашкәсән вә саирәдә кедән ени гуручулуг ишләри, мә'дән, дәмир йолу, тохучу сәнаен ишчиләри, Хәзәр дәнизчиләринин һәяты, колхоз тәсәррүфатынын йүксәлиши уғрунда кедән мүбаризәләр, зиялылар һәяты бу мөвзуда язылмыш әсәрләрин әсас мәзмунуну тәшкил едирди. Бу мөвзуда гыса мүддәтдә нәсрдә Һүсейн Меһдинин «Абшерон», Әли Вәлиевин «Күлшән», «Чичәкли», Сабит Рәһманын «Бөйүк күнләр», С. Рәһимовун «Ағбулаг дағларында», М. Ибраһимовун «Ирадә», Манаф Сүлеймановун «Ерин сирри», Әвәз Садыговун «Минкәчевир», Мир Чәлалын «Тәзә шәһәр», кәнч насирләрдән Салам Гәдирзадәнин «Кәнчлик», Иса Һүсейновун «Бизим гызлар», Әһмәд Рәһимовун «Мәним аиләм», Нағы Нағыевин «Ер алтында» кими бир чох әсәрләр язылды. Бу илләрдә колхоз һәятындан бәһс едән нәср әсәрләри ичәрисиндә ярадычылығынын илк дөврләриндән даһа чох кәнд һәятындан язан вә сосялист кәндинин кечдийи инкишаф йолуна даһа яхшы бәләд олан Әли Вәлиевин «Күлшән» вә «Чичәкли» әсәрләри диггәти хүсусилә чәлб етди. Һәр ики әсәрдә мүәллиф колхоз кәндинин мүһарибәдән сонракы ени инкишаф мәрһәләсини, кәндин ени адамларыны әкс етдирир вә ениликлә көһнәлик арасында кедән мүбаризәдә енилийин гәләбәсини көстәрир. Хүсусән «Күлшән» әсәриндә Әли Вәлиев енилийи кәшф етмәк йолу илә кедәрәк Азәрбайчан кәндиндә бөйүк бир гүввә олан ени нәслин—кәнч колхозчуларын типик сурәтләрини яратмышды.

Динч гуручулуг дөврүндә драматургларымыздан Сабит Рәһман сәһнәмизә «Айдынлыг», «Нишанлы гыз», Чаббар Мәчнунбәйов «Бөйүк мәһәббәт», Имран Гасымов «Хәзәр үзәриндә шәфәг», М. Тәһмасиб «Чичәкләнән арзулар» кими ени әсәрләр вердиләр.

Партиянын ени тарихи гәрарларындан сонра әдәбийятда мүасир мөвзуун гүввәтләнмәси, язычыларын халг һәятына даһа яхынлашмасы нәтичәсиндә драматуркия саһәсиндә ени исте'дадлар яранды. Бунлардан бири о вахта гәдәр бир чох мәзмунлу һекайә вә повестләрин мүәллифи олан Иляс Әфәндиев иди. Иляс Әфәндиев гыса бир мүддәтдә Азәрбайчан сәһнәсинә тәрбийәви әһәмиййәти олан «Баһар сулары», «Ишыглы йоллар» вә «Атаевләр аиләсиндә» кими әсәрләр верди. Нәср әсәрләриндә олдуғу кими ени драмаларда да Иляс Әфәндиев һәятда баш верән

енилликләри диггәтлә изләйән язычыларымыздан бири олдуғуну көстәрди.

Бу илләрдә шеирдә Сәмәд Вурғунун «Муған», «Көһнә достлар», Сүлейман Рүстәмин «Ени кәндин ишыглары»; Осман Сарывәллинин «Тракторчулар нәғмәси», «Мән сәни сечдим ки»; М. Раһимин «Халдан, сәнә ишыг кәлир», «Самух мешәсиндә», «Күр салынды кәмәндә», «Бакы чаванлашыр», «Вәтән торпагларында»; Әһмәд Чәмилин «Тәмәл дашлары», «Нефт устасы», «Кәнддә баһар ахшамы», «Дәниздә шәһәр»; Зейнал Хәлилин «Коммуна кәнди», «Кәнд лөвһәләри»; Исмайыл Солтанын «Сумгайыт»; Никар Рәфибәйлинин «Хатирәләр»; М. Сейидзадәнин «Балыгчылар», «Минкәчевир», «Нефтчиләр»; Бәхтияр Ваһабзадәнин «Тохучу гыз»; Ә. Күрчайлынын «Кәнд ишыглары»; Гасым Гасымзадәнин «Бизим кәнд», «Мүһәндисин арзулары», «Бизим шәһәр», «Бизим дағларда» әсәрләри Азәрбайчан зәһмәткешләринин фәһлә-колхозчу вә зиялыларынын динч гуручулуг дөврүндә фәдакар ишини, чәмиййәтин үмуми йүксәлишини әкс этдирән әсәрләр иди.

Әввәлдән бейнәлмиләлчилик руһунда тәрбийәләнмиш әдәбиййатымызы нәинки Совет Азәрбайчанынын, үмумиййәтлә мүһарибәдән гәләбә илә чыхмыш бүтүн гардаш республикаларын динч гуручулуг дөврүндә тәсәррүфат, мәдәниййәт саһәсиндә гәләбәләри руһландырырды. Сүлейман Рүстәмин «Гара-Гумун ағ күнү», «Аму-Дәря», «Бөйүк достлуг»; Рәсул Рзанын «Украйна, ярат, яша»; Осман Сарывәллинин «Бөйүк достлуг»; Никар Рәфибәйлинин «Москва» кими шеирләри гардаш рус, Украйна, Өзбәкистан, Түркмәнистан вә Загафгазия халгларынын ваһид, доғма бир аиләнин там һүгуглу үзвләри, игтисади, сияси, мәдәни инкишаф йолунда бир-биринин енилмәз даяғы олан халгларымызын сосялизм гурулушу саһәсиндәки ени наилиййәтләрини тәрәннүм эдирди. Бу илләрдә билаваситә совет мәфкурәсини, сосялизм, коммунизм идеяларыны, Ленин идеяларыны тәблиғ эдән, ени типли гәһрәман Коммунист партиясынын рәһбәрлик ролунун гүдрәтини әкс этдирән әсәрләри айрыча оларaг гейд этмәк лазымдыр. Сәмәд Вурғунун «Заманын байрагдары», «Ленинин китабы»; Рәсул Рзанын «Ленин» поэмаларында олдуғу кими бу мөвзуда язылмыш әсәрләр һәр шейдән әввәл Азәрбайчан әдәбиййатынын мәфкурәчә күнү-күндән йүксәлдиййини, галиб коммунизм идеялары илә зәнкинләшдиййини, әдәбиййатымызын мәзмунча күнү-күндән дәринләшдиййини, мүасирләшдиййини нүмайиш этдирмишдир. Бу әсәрләрдә ялныз онларын мүәллифләринин дейил, милйонларла садә адамын Коммунист партиясына, сосялизм идеяларына, Ленин дүһасына олан бөйүк мәһәббәти вә э'тимады әкс олунмушдур:

Бәшәрин вичданы, эшги, үрәйи,
Зеһни, дүшүнчәси, фикри, диләйи,
Бүтүн ер үзүнүн хош кәләчәйи
Һәр зөвгү-сәфасы партиямыздыр.

Одур илһамчысы ше'рин, сәнәтин,
Дағүстә дағ гоян зеһнин, зәһмәтин,
Бир байраг алтында йүз мин милләтин,
Гардашлыг дүнясы партиямыздыр.

Динч гуручулуг дөврүндә мүһарибә мөвзуу да әдәбиййатымызын мүһүм мөвзуларындан бири оларaг галды. Әввәлләр шеир вә драматуркияда бу мәзмунда бир чох гиймәтли әсәрләр язылмышды. Лакин билаваситә чәбһә, мүһарибә шәраитиндә, бөйүк тарихи вурушда Азәрбайчан дөйүшчүләринин иштиракыны кениш эпик лөвһәләрдә тәсвир эдән әсәрләрә эһтияч варды. Совет охучусу мүһарибә һаггында һәгигәтләри даһа чанлы, реал вә кениш шәкилдә әкс этдирән белә әсәрләри тәләб эдир, көзләйирди. Мүһарибәдә билаваситә иштирак эдән насирләримиздән бири олан Ә. Әбүлһәсән бу вәзифәни өһдәсинә көтүрдү. Һәлә чәбһә шәраитиндә «Аталар вә оғуллар», «Яралы», «Оху, булбүлүм, оху», «Көрүш ери», «Лейтенант Шербан» кими чәбһә һәятынын айры-айры эпизодларыны әкс этдирән әсәрләрин мүәллифи олан Әбүлһәсән бу дөврдә Бөйүк Вәтән мүһарибәсинин халг үчүн, хүсусән ени нәсилләр үчүн бөйүк бир имтаһан вә хүсуси тәрбийә мәктәби олдуғуну көстәрмәк мәгсәдилә ән яхшы нәср әсәрләримиздән олан вә язычынын өз ярадычылығында да хүсуси ер тутан «Достлуг галасы» романынын биринчи, икинчи вә үчүнчү чилдләрини ярaтды. Реализмә һәгигәтә садиг олмаг язычынын бир сыра башга әсәрләриндә олдуғу кими бу әсәриндә дә өзүнү айдын көстәрди.

Мүасир әдәбиййатымызын бир сыра мүһүм мөвзулары варды ки, онлар 1930-чу илин әввәлләриндә ишләнмәйә башланса да, һәлә тамамланмамышды. Бу мөвзулардан бири вәтәндаш мүһарибәси мөвзуу иди. Бу мәзмунда мүһарибәйә гәдәр бир чох гиймәтли әсәрләр язылмыш, лакин онларын бир нечәси ярымчыг галмышды. Совет охучусу тарихимизин бу мүһүм, мәс'ул вә мүрәккәб дөврүндәки мүбаризәләри кениш эпик лөвһәләрдә көстәрә билән, халг һәятынын вә мүбаризәсинин эпопеясы ола биләчәк даһа ени әсәрләр көзләйирди. Әдәбиййатда, хүсусән нәсрдә давамыны вә инкишафыны көзләйән мөвзулардан бири дә Азәрбайчан кәндинин енидән гурулмасы вә кәнддә сосялизмин там гәләбәси уғрунда кедән тарихи мүбаризәнин кениш планда бәдии һәлли иди. Рус-совет нәсриндә олдуғу кими Азәрбайчан әдәбиййатында да бу мөвзулар давам эдир вә этмәли иди. Бу вәзифәни, илк гәләм тәчрүбәләрини 1930-чу илләрдә нәшр этдирдиййинә бахмаяраг, әсасән 40-чы илләрин ахырларындан ардычыл сурәтдә бәдии ярадычылыға башлаян Сүлейман Рәһимов өһдәсинә көтүрдү вә Азәрбайчан нәсринин инкишафында хүсуси ер тутан «Шамо» вә «Сачлы» романларыны гәләмә алды.

Мүһарибәдән сонраки динч гуручулуг илләриндә Азәрбайчан ше'ринин бөйүк үмидләр верән ени нәсли етишди. Бу ени гүввәләрин ичәрисиндә Әлиаға Күрчайлы, Бәхтияр Ваһабзадә, Нәби Бабаев, Ислам Сәфәрли, Һүсейн Аббасзадә, Гасым Гасымзадә, Габил Имамвердиев, Адил Бабаев, Әнвәр Әлибәйли, Новруз Кәнчәли, Һүсейн Һүсейнзадә кими бир чох әсәрләри илә Азәрбайчан охучусуна таныш олан шаирләр варды. Бу шаирләрин бир гисми илк гәләм тәчрүбәләрини Бөйүк Вәтән мүһарибәси илләриндә ярaтмышдылар. Мүһарибә илләриндә биз чәбһәдән язан тәчрүбәли шаирләримизин сәси илә бирликдә Һүсейн Аббасзадә, Әнвәр Әлибәйли кими кәнч чәбһәчи дөйүшчү шаирләримизин дә сәсини эшидирдик. Бу илләрдә Һүсейн Аббасзадәнин «Балаларын, аналарын эшгинә», «Сон һүчум», «Интигам», «Кәрайдыә онун ады», «Һаны о кенерал», «Мәнәм онун хиласкары», Әнвәр Әлибәйлинин «Вур гардаш, вур, азадлыг эшгинә», «Таганрог», «Днепр», «Сталинград», «Берлин» «Икид оғлан», «Кимин ганыдыр о ган» кими шеирләри мүһарибә мөвзуунда язылмыш тә'сирли шеирләрдән иди. Һүсейн Аббасзадә динч гуручулуг дөврүндә дә ярадычылығыны давам этдирмиш, «Ленин илә бирликдә», «Партия, сән милйонларын полад ирадәсисән», «Сүлһ ордусунун әскәри», «Ана вәтән», «Ики ишыг», «Шейх Сәфи хиябанында», «Силаһ йолдашлары» вә ушаглар үчүн «Балача рәссам», «Һәчәр» вә саирә әсәрләрини язмышдыр.

Әдәбиййата әсасән мүһарибәдән сонра кәлән Ислам Сәфәрли, Новруз Кәнчәли, Гасым Гасымзадә, Һүсейн Һүсейнзадә, Габил Имамвердиев, Адил Бабаев кими шаирләр дә вардыр ки, бунлар артыг ярадычылыгларынын илк тәчрүбә дөврүнү кечирмиш, ени дөврдә ше'римизи мәзмун чәһәтиндән зәнкинләшдирән бир чох әсәрләр язмышдылар. Ислам Сәфәрлинин «Партиямызы тәрәннүм эдирәм», «Бакы», «Баһар нәғмәси», «Дарүлфүнун шеирләри», «Хам торпагларда»; Новруз Кәнчәлинин «Көнүлләр ачыланда», «Одлу үрәк»; Гасым Гасымзадәнин «Имзалар», «Бизим сәһәр», «Памбыг йығымы», «Саһил чичәкләнәчәк», «Ишдән сонра»; Габил Имамвердиев «Сталинград

шеирләри», «Мәним доғма шәһәрим», «Бизим район»; Һүсейн Һүсейнзадәнин «Мән сүлһә сәс верирәм», «Ленинград», «Өзбәк достума», «Тәзә шәһәр», «Сәрһәд нишаны» әсәрләри бу шаирләрин һәрәсинин өзүнә мәхсус хүсусиййәти олан язычылар кими инкишаф этдийини көстәрир. Сон илләрдә әсәрләри нәшр олунан Хәлил Хәлилов, Аслан Асланов, Давуд Ордубадлы, Ағаәли Гасымов, Әли Кәримов вә бир чох башга шаирләр дә етишмишдир ки, бунларын ичәрисиндә үмид верәнләр чохдур.

Мүһарибәдән сонракы ше'римизин артыг сәнәткарлыг чәһәтиндән пүхтәләшмиш ени нүмайәндәләри олан шаирләр ичәрисиндә Бәхтияр Ваһабзадә, Әлиаға Күрчайлы, Нәби Бабаевин вә Һүсейн Һүсейнзадәнин ярадычылығы вә әсәрләри хүсусилә диггәти чәлб эдир. Бу шаирләр ярадычылыгларынын мәһсулдарлығы илә фәргләндикләри кими сәнәткарлыг хүсусиййәтләри, ярадычылыг идеаллары э'тибарилә дә фәргләнмишләр. Азәрбайчан совет ше'ринин, еләчә дә классик ше'рин вә халг ше'ринин ән яхшы ән'әнәләрини мәнимсәмәйә вә яшатмаға чалышмаг, өз мүәллимләринин йолу илә кедәрәк ичтимаи һәят һадисәләрини һәртәрәфли гаврамаға вә мүасир совет адамларынын һәятынын шаиранәлийини шеирдә экс этдирмәйә хүсуси сә'й көстәрмәк, дәрин эмосионаллыг бу шаирләрин үмуми мүсбәт чәһәтләридир.

Бөйүк Вәтән мүһарибәси чәбһәләриндә вә партизан һәрәкатында хүсуси икидлик, фәдакарлыг көстәриб вәтән йолунда гәһрәманчасына һәлак олан Азәрбайчан оғуллары чох олмушдур. Бу гәһрәманларын әдәбийятда бәдии һейкәлини яратмаг, ән мүһүм вәзифәләрдән биридир. Мүһарибәдән сонра Мәммәд Раһим бу гәһрәманлардан бири олан вә Ленинград чәбһәсиндә шөһрәт газанан Һүсейнбала һаггында «Ленинград көйләриндә» поэмасыны, Һәсән Сейидбәйли вә Имран Гасымов Меһди Һүсейнзадә һаггында «Узаг саһилләрдә» романыны яздылар.

Мүһарибә илләриндә вә мүһарибәдән сонра динч гуручулуг дөврүндә өз исте'дадынча йүксәлән, өз сәнәтинин ени кейфиййәтләрини, өзүнүн ярадычылыг идеалларыны даһа айдын сурәтдә нүмайиш этдирән язычылардан бири дә Мәммәд Раһим олду. Отуз иллик ярадычылыг йолу кечән шаир бу дөврләрдә даһа мәһсулдар чалышды. Азәрбайчан совет ше'рини зәнкинләшдирән бир чох гиймәтли әсәрләр, «Мүгәддәс кәдәр», «Ону Дон гучаглады», «Гүввәт нәғмәси», «Аразын шикайәти» кими әсәрләр яратды. Бөйүк Вәтән мүһарибәси вә бейнәлхалг мөвзу Раһимин ше'ринә ени мәзмун, эпик вүс'әт, орижинал бәдии формалар кәтирди. Онун өзүнә мәхсус олан тә'сирли лирикасыны даһа да зәнкинләшдирди.

Мүһарибәдән сонракы дөврдә тарихи-ингилаби мөвзуда да Сабит Рәһманын «Нина», Сүлейман Рүстәмин «26-лар» кими ени мәзмунлу әсәрләри яранды. Бунлар әкәр бир тәрәфдән әдәби просесин гануни инкишафындан доған әсәрләр идисә, дикәр тәрәфдән онларын мүәллифләринин өз хүсуси ярадычылыг идеалларынын инкишафынын нәтичәси иди. Мәсәлән, мәнсуб олдуғу халгын гәһрәманлыг ән'әнәләрини, хүсусән Азәрбайчанда пролетар ингилабынын вә Совет һакимиййәтинин гәләбәси вә ени гурулушун мөһкәмләндирилмәси уғрунда кедән мүбаризәләрдә тәзаһүр эдән гәһрәманлыг кейфиййәтләрини—ени нәслә тапшырылмыш олан бу бөйүк ингилаби ирси әдәбийятда яшатмаға, әбәдиләшдирмәйә, ярадычылығынын илк дөврләриндә һәлә «Дашгын», «Кин» кими илк гәләм тәчрүбәләриндән хүсуси сә'й көстәрән Һүсейн Меһдинин ени дөврдә «Сәһәр» романыны язмасы тәсадүфи бир әдәби һадисә дейилди.

Һүсейн Меһди узаг кечмишдән яздығы «Чаваншир», «Низами». 1905—20-чи илләр Азәрбайчан коммунистләринин чаризм вә буржуазияя гаршы мүбаризәсиндән бәһс эдән «Сәһәр», «Комиссар», Совет һакимиййәтинин гәләбәси вә мөһкәмләндирилмәси уғрунда мүбаризә тарихиндән яздығы «Тәрлан» вә Бөйүк Вәтән мүһарибәси мөвзуунда яздығы әсәрләрдә «Фәряд», «Москва хатирәләри» әсәрләри илә эйни бир мәгсәди, халгын гәһрәманлыг ән'әнәләрини яшатмаг мәгсәдини изләйирди. Онун «Сәһәр» романы да бу ярадычылыг идеалынын ени бир мәһсулу иди. Бу нөгтейи-нәзәрдән Һүсейн Меһдинин «Абшерон», «Гара дашлар» кими романлары артыг язычынын ени мөвзулара кечдийини, гәһрәманлығын башга саһәләри илә мәшғул олдуғуну көстәрир.

Мүһарибәдән сонракы дөврдә ушаг әдәбийяты да сүр'әтлә инкишаф этмишдир. Бу илләрдә эйни заманда ушаг әдәбийяты илә ардычыл мәшғул олан М. Дилбази, М. Сейидзадә, Ә. Аббасов, Гылман Мусаев, Микайыл Рзагулузадә, Никар Рәфибәйли, М. Тәһмасиб, Юсиф Әзимзадә кими язычылар даһа артыг фәалиййәт көстәрәрәк мүхтәлиф мөвзуларда ушаглар вә кәнчләр үчүн бир чох дәйәрли әсәрләр яратмышлар. Икинчи тәрәфдән сон илләрдә билаваситтә ушаг әдәбийяты илә мәшғул олан Э. Маһмудов, Һәбибә Зейналова, Ә. Бабаева, Х. Һасилова кими кәнч истe'дадлар да етишмишдир. Ушаг әдәбийятынын инкишафында бу илләрдә Әли Вәлиев, С. Рәһимов, Мир Чәлал, Әһмәд Чәмил, Иляс Әфәндиев кими тәчрүбәли язычылар да иштирак этмишләр.

Сон едди-сәккиз ил ичәрисиндә совет ушагларынын вә кәнчләрин хошбәхт һәяты, зәһмәт, вәтәнин тәбии сәрвәти, ингилаби кечмиш, мәктәб вә аилә, элм-техника наилиййәтләри вә саир мөвзуларда Сәмәд Вурғунун «Ана вә көрпә», «Дүшүнчәләр», «Дейин, күлүн эвладларым»; М. Дилбазинин «Гардашлар», «Рейһан», «Биринчи тәшәббүс»; Сүлейман Рүстәмин «Пионер дүшәркәси», Сүлейман Рәһимовун «Ата вә оғул»; Әли Вәлиевин «Мадарын дастаны»; М. Сейидзадәнин «Балыгчылар», «Сталин адына музейдә», «Ени ил һәдиййәси»; Гылман Мусаевин ушаг әдәбийятына аид нәшр этдирдийи бир нечә әсәриндә топланмыш «Үчтәпә ушаглары», «Тарих мүәллими», «Дүшәркә йолдашлары», «Мәктәбдән айрылыркән», «Ләпәдөйәндә», «Бакы»; Микайыл Рзагулузадәнин «Эл күчү», «Шаһин», «Истәк», «Яралы көйәрчин», «Гу көлү»; Әййуб Аббасовун «Наилә», «Мәлик Мәммәд», «Агил вә Сәрвиназ»; М. Тәһмасибин «Чичәкли дағ»; Юсиф Әзимзадәнин «Гардашлар», «Аначан»; Зейнал Чаббарзадәнин «Тәзә эвин ушаглары»; Э. Маһмудовун «Муғанда гүтб парылтысы», «Учгун», «Чанавар ову», «Сеһирли биткиләр аләми» вә «Күнәш шәһәри» кими мүхтәлиф жанрларда бир чох гиймәтли әсәрләри ярадылмышдыр.

Совет Иттифагы Коммунист партиясынын XX гурултайындан сонра Азәрбайчан совет әдәбийяты тематик чәһәтдән даһа да зәнкинләшмиш, әдәбийятда мүасир мөвзу гүввәтләнмишдир. Бу мүддәтдә колхоз тәсәррүфатына рәһбәрлик ишиндәки енликләр, Азәрбайчан кәндинин игтисади-мәдәни йүксәлиши уғрундакы мүбаризә, республика сәнаеиндә, элм-техника саһәсиндәки ениликләр, фәһлә, колхозчу вә зиялыларын һәяты, ени ичтимаи мүнасибәтләр, аилә вә чәмиййәт мәсәләләри, ени әхлаг, достлуг, йолдашлыг мәсәләләри, совет адамларынын шәхси һәят идеалларынын, онларын бөйүк ичтимаи идеаллар илә уйғунлашмасы, бирләшмәси просеси кими сосялист чәмиййәтинә хас олан мүһүм һәят проблемләри, нәһайәт һәят вә мәишәтин мүхтәлиф саһәләриндә бүтүн бу ениликләрә зидд олан көһнәлийин галыглары илә мүбаризә Азәрбайчан язычыларыны мәшғул эдән әсас мәсәләләрдән олмушдур.

Йүксәк мәдәниййәтли партия ишчиләри, фәдакар фәһлә вә колхозчулар, совет элмини ирәли апаран новатор алимләр, шәһәр вә кәндин кәнч зиялылары, совет ганунларыны көз бәбәйи кими горуян совет ишчиләри, элм-техниканын сон наилиййәтләрини мәнимсәмиш Бакы нефтчиләри, яхын кечмишдә Азәрбайчанда Совет һакимиййәтинин гурулмасы уғрунда экс ингилабла чарпышан Азәрбай-

чан коммунистләри бу ики илдә яранан әдәбийятын мүсбәт гәһрәманларыдыр.

Бу мүддәтдә Азәрбайчан совет нәсри әдәбийятын башга жанрларына нисбәтән даһа сүр'әтлә инкишаф этмиш вә мүасир һәятын актуал һадисәләринә даһа артыг нүфуз эдә билмишдир. Мирзә Ибраһимов колхоз кәндинин йүксәлиш йолларындан, ени адамлардан бәһс эдән «Бөйүк даяг» романында Совет һакимиййәти илләриндә енидән гурулмуш вә илләрдән бәри Азәрбайчан язычыларынын диггәтини хүсусилә чәлб эдән Муғанда артыг мөһкәм әсасы гоюлмуш коллектив тәсәррүфатын инкишафыны көстәрмиш, көһнәлийин галыгларындан азад олмуш, заманын, ени шәраитин бөйүк тәләбләрини дәриндән дәрк эдән ени типли тәләбкар, ишкүзар, фәһлә вә колхозчуларын, зиялыларын һәятыны, онларын совет кәндинин мәдәни тәрәггиси вә совет адамларынын мә'нәви йүксәлиши уғрунда фәдакар ишини, мүбаризәсини экс этдирмишдир. Әли Вәлиев «Үрәк достлары» романында, рәһбәр ишдә, күтләдән айрылмағын, шөһрәтпәрәст вә мәнсәбпәрәстлик һиссләринә гапылмағын, синфи сайыгсызлыг, садәлөвһлүк вә сосялизм чәмиййәти шәраитиндә шәхси мәнафеи ичтимаи мәнафедән йүксәк тутмағын ачы нәтичәләрини тәсвир этмишдир. Һүсейн Меһди «Гара дашлар» романында Бакы нефтчиләринин дәниз нефт кәшфиййаты вә ени дәниз буругларынын салынмасы уғрунда мүбаризәсини экс этдирмиш, габагчыл Бакы нефтчиләринин бир сыра орижинал мүсбәт сурәтләрини яратмышдыр. Ә. Әбүлһәсән кәнч нәслин коммунизм әхлагы руһунда тәрбийәси мөвзуунда яздығы «Тамаша гарынын нәвәләри» повестиндә сағлам аилә тәрбийәси илә мәктәб тәрбийәсинин бир-бирини тамамлаян әсас шәртләр олдуғуну көстәрмиш, ән яхшы ата-анаарын, мүәллимләрин вә тәләбәләрин нүмунәви сурәтләринин, һәм дә аилә вә мәктәбдә совет тәрбийәсини позан адамларын чанлы типик сурәтләрини яратмышдыр.

Узун илләрдән бәри шеир вә драматуркия саһәсиндә чалышан Ә. Аббасовун ени «Зәнкәзур» романы да сон ики илдә язылмыш ән яхшы нәср әсәрләриндән бири кими диггәти чәлб этмишдир. Ә. Аббасовун халглар достлуғу мөвзуунда яздығы бу романы 1956-чы илдә нәшр эдилмиш биринчи китабында феврал буржуа ингилабы әрәфәсиндә вә феврал ингилабы дөврүндә Азәрбайчан вә гардаш эрмәни зәһмәткешләринин ингилабчы фәһлә вә кәндлиләрин Коммунист партиясынын рәһбәрлийи илә эксингилаба, чаризмә вә ерли һаким синифләрә, ерли милләтчиләрә, дашнаг вә мүсаватчылара, меншевикләрә гаршы апардыглары әлбир мүбаризәнин илк дөврләрини көстәрмишдир.

Һекайә жанрынын да сон ики илдә бир чох яхшы нүмунәләри ярадылмышдыр. Мир Чәлалын «Элчиләр гайытды», Иляс Әфәндиевин «Яйлаг гоншумуз» вә «Юн шал», Сабит Рәһманын «Мусиги һаггында һекайә», С. Шамиловун «Айрылыгдан сонра», «Йол айрычында» һекайәләриндә шүурларда вә мәишәтдә олан көһнәлик вә инсанын енидән тәрбийәсиндә ичтимаи мүнасибәтләрин һәлледичи ролу көстәрилмишдир. 1955—56-чы илләрдә әдәбийятын бүтүн жанрларында, хүсусән нәср саһәсиндә ени әдәби нәсл өз варлығыны даһа айдын көстәрмәйә башламышдыр. Нәср саһәсиндә Иса Һүсейнов, Исмайыл Шыхлы, Байрам Байрамов, Салам Гәдирзадә, А. Сейфәддин, Әбүлфәз Абасгулиев, Һәсән Сейидбәйли, Имран Гасымов, Нағы Нағыев, Әһмәд Рәһимов кими пүхтәләшмиш вә мәзмунлу әсәрләрин мүәллифи олан насирләр етишмишдир. Өзүнә мәхсус ярадычылыг хүсусиййәтләри илә диггәти чәлб эдән Иса Һүсейновун повест вә һекайәләриндә («Дан улдузу», «Милис лейтенанты»), Азәрбайчан кәндиндә етишән ени нәслин вә колхоз тәсәррүфатынын мүхтәлиф саһәләриндә ишә чан яндыран садә, тәвазө'кар, кәнч колхозчу оғлан вә гызларын әмәйә олан ени сосялист мүнасибәти, онларын шүур, әхлаг, мә'нәвиййатларында олан тәзәлик, тәравәт экс олунур. Исмайыл Шыхлы «Айрылан йоллар» романында колхоз гуруулушунун вә коллектив тәсәррүфата рәһбәрлик ишинин ени мәрһәләсини тәсвир эдир. Партиянын сентябр Пленумундан сонра Азәрбайчан кәндиндә әмәлә кәлән чанланманын, ени шәраитин бөйүк тәләбләри сәвиййәсиндә иш көрән адамларла ерилдә галан маймаглар, көһнәлийин галыгларындан, һәлә дә хилас ола билмәйән, шәхси мәнфәәтини ичтимаи мәнафедән үстүн тутан худпәсәндләр арасындакы конфликти көстәрир. Партиянын сентябр Пленумунун гәрарларындан сонра Азәрбайчан кәндиндә әмәлә кәлән ени чанланманы экс этдирән нәср әсәрләриндән бири дә Ә. Аббасгулиевин «Баһар ахшамлары» романыдыр.

Сон илләрдә әдәбийята кәлән Байрам Байрамов «Мүгәддәс вәзифә» повестиндә вә «Айрылыг» романында ени шүурлу аилә мүнасибәтләрини, ени коммунист әхлагы көрүшләринин совет вәтәндашына хас олан вәтәнпәрвәрлик, ичтимаилик, үмумхалг ишинә бағлылыг, гайғыкешлик, принсипиаллыг кими көзәл сифәтләри тәблиғ эдир. Совет варлығынын етишдирдийи ени руһлу кәнч нәсл, элин ән көзәл адәт, ән'әнәләринә садиг галан вә ени һәятла гайнайыб гарышан ата-аналар мүәллифин мүсбәт сурәтләридир. Кәнч язычы һәр ики әсәриндә бу ениликлә әл-аяға долашан бу көһнә галыглар арасында конфликти көстәрир. Вәзифәсиндән суи-истифадә эдәнләри, ловғалары, фырылдагчы паразитләри, шөһрәт, мәнсәб вә әхлаг дүшкүнләрини ифша эдир. Онун «Айрылыг» романында яратдығы мүсбәт сурәтләр өзләринин ени инсани хүсусиййәтләри, йүксәк әхлаги, тәмиз үрәкләри, тәбиәтләриндә, характерләриндәки тәравәтләри илә диггәти чәлб эдирләр.

Үслубунда нәзәрә чарпан юморла башга кәнч насирләрдән фәргләнән Салам Гәдирзадә «Гыш кечәси» романында сахтакарлыгла баш кирләйән, мөһтәкирликлә варланмаға чалышан, өзү үчүн яшаян паразитләри, енилийи модачылыг шәклиндә баша дүшән мешшанлары ифша эдир. Мәнлиййини, һейсиййәтини, вәтәндашлыг һиссләрини вә гүрурүну тамамилә итирмиш олан бу адамлара һәр шейдән әввәл үмуми халг мәнафеи үчүн яшаян совет адамларыны гаршы гоюр. Имран Гасымов вә Һәсән Сейидбәйли «Илләр кечир» романында мүхтәлиф милләтләрдән олан Бакы фәһлә аиләләри арасында ән'әнәви достлуғу, онларын үмумхалг иши уғрунда мүбаризәсини тәсвир эдирләр. Кәнчләрин ярадычылығында кичик һекайә жанры да инкишаф эдир. Сатирада хүсуси габилиййәти олан А. Сейфәддинин «Бәзәкли мүтәвва», «Чеһизли гыз» һекайәләри, Нағы Нағыевин «Гоншулар» кими әсәрләри кичик һекайә жанрынын яхшы нүмунәләридир.

Мөвзу мүхтәлифлийи нәсрдә олдуғу кими сон илләрдә шеирдә дә өзүнү көстәрмишдир. Доғма Коммунист партиясы, сосялист чәмиййәтинин инкишафында үмумхалг ирадәсини тәмсил эдән партия рәһбәрлийинин тәрәннүмү, әмәйә ени сосялист мүнасибәти, колхоз кәндинин вә сосялист шәһәринин йүксәлмәси, бүтүн дүняда сүлһ вә демократиянын гәләбәси уғрунда мүһарибә фитнәкарларына гаршы мүбаризә идеясы, Ленин милли сиясәтинин гәләбәсинин тәрәннүмү, халглар достлуғу, мәдәни ингилаб, доғма Вәтән тәбиәтинин совет адамларынын әли илә дәйишдирилмәси, кәнч нәслин коммунизм руһунда тәрбийәси, ени аилә, мәишәт, даһа йүксәк мәдәни һәят уғрунда мүбаризә мәсәләләри бу мүддәтдә Азәрбайчан совет ше'ринин дә әсас мөвзулары олмушлар. Нәср саһәсиндә олдуғу кими, шеир саһәсиндә дә бу илләрдә әдәбийятын кәнч нәсли өз фәаллығыны көстәрмишдир.

Сүлейман Рүстәмин «Ингилаб баһары», Осман Сарывәллинин «Сәнин адынла» шеирләри, Рәсул Рзанын «Ленин» поэмасына яздығы ени әлавәләр, Һүсейн Һүсейнзадәнин «Гадир партиямыз», Нәби Бабаевин «Ленин» шеирләри, Хәлил Хәлиловун 26 Бакы комиссарлары һаггында я-

дығы «Коммунизм гәһрәманлары» поэмасы, доғма Коммунист партиясы вә партия рәһбәрлийинин гүдрәти һаггында язылмыш әсәрләрдир.

Мирварид Дилбазинин «Мин көзәлдән көзәлсән сән», Никар Рәфибәйлинин «Алын тәри», «Әмәк севкиси», Осман Сарывәллинин «Мүәллим» шеирләри, кәнч шаирләрдән Ағаәли Гасымовун «Кәнд шеирләри» вә Аслан Аслановун «Колхоз дүканында», «Клуб мүдири», «Чағырыш», «Райкомда» шеирләри әмәйә ени сосялист мүнасибәти, колхоз кәнди вә сосялист шәһәринин йүксәлиши мөвзуунда язылмыш мәзмунлу шеирләрдәндир.

Колхоз кәнди мөвзуунда бир сыра ени поэмалар да язылмышдыр. Исмайыл Солтанын «Көзәлчә», Әлиаға Күрчайлынын «Сынаг», «Муған ахшамлары», Ислам Сәфәрлинин «Хам торпагларда», Нәриман Һәсәнзадәнин «Дағлар гызы» поэмаларында кәндин ени адамлары, партиянын чағырышы илә коллектив тәсәррүфата көмәк эдән зиялыларын иши тәсвир эдилмишдир. Сүлейман Рүстәм «Йайлагда»; М. Дилбази «Мәним вәтәним», «Дамчылы булаг», «Дашсалаһлыда»; Зейнал Хәлил «Су һаггында баллада», «Көй-көл дүшүнчәләри»; Бәхтияр Ваһабзадә «Бағ сулайыр»; Нәби Бабаев «Кәпәз», «Инсан хошбәхт оланда», «Динлә тәбиәти»; Гасым Гасымзадә «Саһил чичәкләнәчәк»; Әли Кәримов «Бакы күләйи» шеирләриндә Азәрбайчанын зәнкин тәбиәтини, тәбии көзәлликләрини, ени инсанын әли илә тәбиәтин дәйишдирилмәсини тәрәннүм эдирләр.

Бейнәлхалг мөвзу вә халглар достлуғу мөвзуу һәмишә олдуғу кими сон илләрдә дә Азәрбайчан ше'риндә хүсуси ер тутур. Осман Сарывәлли «Мисирли гардашлар»; Сүлейман Рүстәм «Гүдрәтимиз»; Никар Рәфибәйли «Авропая сияһәт дәфтәриндән»; Ағаәли Гасымов «Голтуг ағачлары» шеирләриндә бүтүн дүняда һәгиги сүлһ, демократиянын гәләбәси идеясыны вә халглар достлуғу идеясыны тәрәннүм этмишләр. Шаирләр кәнч нәслин коммунизм руһунда тәрбийәси, ени аилә, ени әхлаг мөвзуунда да шеир вә поэмалар язмышлар. Бәхтияр Ваһабзадәнин «Изтирабын сону», Нәби Бабаевин «Тәмиз үрәк», Һүсейн Һүсейнзадәнин «Мәһәббәт поэмасы»адлы поэмаларында, Гасым Гасымзадәнин «Ишдән сонра», Зейнал Чаббарзадәнин «Гызлар» ше'риндә достлуг, йолдашлыгда сәдагәт, аилә вә валидейн мәһәббәти кими көзәл сифәтләр тәрәннүм эдилмиш, шүурларда вә мәишәтдә өзүнү көстәрән галыглар тәнгид эдилмишдир.

Сон ики илдә әдәбийятын мүһүм жанрларындан олан драматуркия саһәсиндә бир нечә дәйәрли әсәрләр ярадылмышдыр. Чаббар Мәчнунбәйовун «Илдырым», Ислам Сәфәрлинин «Көз һәкими» драмалары, Әнвәр Мәммәдханлынын «Ширван көзәли» комедиясы сәһнәмиздә мүвәффәгийййәтлә тамашая гоюлмушдур. Рза Шаһвәләд «Күлшән ана», Бәхтияр Ваһабзадә «Лалә», Лүтфәли Һәсәнов «Гардаш торпағында» п'есләрини языб нәшр этдирмишләр.

Чаббар Мәчнунбәйов «Илдырым» драмасында көһнә аилә мүнасибәтләри галыгларынын, фәрдийййәтчилик, худпәсәндлик, гысганчлыг, шәхси мәнафеи йүксәк тутмаг кими сифәтләрин совет чәмиййәтинә, совет адамларына ябанчы олдуғуну көстәрир. Драматург Илдырым, Гошгар, Гәмәр кими ени инсани кейфиййәтләрә, тәмиз әхлага вә йүксәк мәдәниййәтә малик олан ичтимаиййәтчи әмәлпәрвәр сурәтләр ятатмыш, онларын көһнә фикирли адамларла нечә мүбаризә апардыгларыны көстәрмишдир.

«Көз һәкими» драмасында Ислам Сәфәрли совет тибб элминин инкишафы, совет адамларынын сағламлығы уғрунда чалышан кәнч һәкимләрин һәятыны экс этдирмишдир. Кәнч чәрраһ Ирадә образында совет адамларына хас олан көзәл мә'нәви кейфиййәтләри көстәрир. Әнвәр Мәммәдханлы «Ширван көзәли» комедиясында элмдә марксизмә зидд олан доғматизм илә мүбаризәнин фәрәһли нәтичәләрини көстәрир. Драматург, Ваһидов, Закиров сурәтләриндә орижинал фикирдән вә хүсуси тәшәббүсдән мәһрум олан кабинет алимләрини күлүш атәшинә тутур. Бу адамлар элм вә тәсәррүфат саһәсиндә һәятдан, тәчрүбәдән узаг принсипсиз, әзбәрчи авторитетләрә мүт'и олдуглары кими, аилә, мәишәт мәсәләләриндә көһнәлийин әсиридирләр. «Ширван көзәли» ялныз керидә галмыш адамлары дейил, чәмиййәтин ирәли кәлмиш нүмайәндәләрини, совет элминин ени наилиййәтләрини дә кәстәрир. Мүәллиф кәнч алим Шейда сурәти илә ени инсанын һәр чәһәтдән үстүн мә'нәви кейфиййәтләрини экс этдирир. М. Тәһмасибин «Чичәкли дағ», Ә. Аббасовун «Агил вә Сәрвиназ», Юсиф Әзимзадәнин «Аначан» п'есләри сон илләрдә ушаглар үчүн язылмыш вә йүксәк тәрбийәви әһәмиййәти олан ән яхшы әсәрләрдәндир.

Бөйүк Октябр сосялист ингилабындан сонра Азәрбайчанда элмин бүтүн башга саһәләри илә бәрабәр әдәби тәнгид вә әдәбийятшүнаслыг элмләри дә инкишаф этмишдир. Бизим әдәбийятшүнаслыг элмимизин тәшәккүл тарихи әдәбийятымызын тарихи гәдәр гәдим олса да онун парлаг дөврү совет дөврү—хүсусән 1930—40-чы илләрдир. Анчаг бу илләрдә әдәбийятшүнаслыг вә әдәбийят тарихчилийи элми мә'насында мүстәгил элм һалына дүшә билмишдир. 1920-чи илә гәдәр әдәби ирсимизи өйрәнмәк үчүн алимиздә тәзкирәләрдән башга бир мәнбә олмадығы һалда 20-чи илләрдә әдәбийят тарихимизин материалларыны әһатә эдән бир чох гиймәтли китаблар нәшр эдилмишдир. 30—40-чы илләрдә исә орта әсрләр, XIX вә XX әсри әһатә эдән әдәбийят тарихи ярадылмышдыр. Классикләримизин узун мүддәт архивләрдә кизли хәзинә һалында галан ирсинин мүәййән бир гисми нәшр эдилиб халга чатдырылмышдыр. Әдәбийят элми тарихимиздә илк дәфә оларак классикләрин вә мүасир язычыларын бир гисминин ярадычылығы, дүня көрүшү тәдгиг эдилмиш, Хагани, Низами, Нәсими, Хәтаи, Фүзули, Саиб Тәбризи, Бакыханов, Закир, М. Ф. Ахундов, Вәзиров, Сабир, Чәлил Мәммәдгулузадә, Һагвердиев, А. Сәһһәт, Чәфәр Чаббарлы вә башгалары һаггында элми мәгаләләр, монографиялар нәшр эдилмиш, сон илләрдә классик вә совет әдәбийяты тарихинә аид ени тәдгигат әсәрләри ярадылмышдыр. Хүсусән классик әдәбийятымызда олан демократик чәрәянларын өйрәнилмәсиндә хейли иш көрүлмүш вә бу мәсәлә илә әлагәдар олараг үмумиййәтлә милли мәдәниййәтимизин демократик ән'әнәләри вә онун сосялист үнсүрләринин тәдгиги әдәбийят элмимизин әсас мөвзуларындан бири олмушдур. Халг ярадычылығынын да бир сыра мүһүм саһәләри өйрәнилмишдир. Гәһрәманлыг дастанлары, нағыллар, аталар сөзү вә баятыларын бир гисми топланыб нәшр эдилмишдир вә Азәрбайчан фолклорчулуғу элминин дә әсасы гоюлмушдур.

1930—40-чы илләрдә әдәбийят тарихчилийи вә әдәбийятшүнаслыг элми саһәсиндә Һәмид Араслы, Фейзулла Гасымзадә, Микайыл Рәфили, Чәфәр Хәндан, Әзиз Шәриф, М. Һ. Тәһмасиб кими алимләр, сонракы дөврдә исә кәнчләрдән Әзиз Мирәһмәдов, Камал Талыбзадә, Мирәли Сейидов, Камран Мәммәдов кими бир чох кәнч әдәбийятшүнаслар етишмишдир.

Өзүнәмәхсус мәгсәди вә вәзифәләри олан әдәби тәнгид элминә кәлинчә, биздә илк тәмәл дашлары Мирзә Фәтәли Ахундов ярадычылығы илә әсасланан бу элмин совет дөврүнә гәдәр алтмыш иллик бир тарихи олмушдур. Лакин бу узун дөвр әдәби тәнгиди мүстәгил бир элм һалына сала билмәмишдир. Ахундовун чох гиймәтли олан мәгаләләриндән башга кечән әсрин 70—80—90-чы илләриндә әдәби тәнгидә аид әсәрләр бармагла сайылачаг гәдәр аз олмушдур. 1905—1920-чи илләрдә Н. Нәриманов, Чәлил Мәммәдгулузадә, Үзейир Һачыбәйов, Хиябани, С. Ч. Пишәвәри вә башгаларынын ярадычылығында гибтә эдиләси гүввәтли вә мәзмунлу бир сия-

си публисистика олмушдур. Бу язычылар һәмчинин әдәби дил проблеми, әлифба, мәтбуат һаггында вә гыса мулаһизәләр шәклиндә олса да әдәбийятын нәзәри мәсәләләри һаггында муәййән фикирләр сөйләмишләр. Бунунла белә 1905—1920-чи илләр кими тарихимизин чох мәс'ул, мүрәккәб бир дөврүндә дә айрыча олараг муасир әдәбийятла ардычыл мәшғул олан бир нәфәр дә олсун пешәкар тәнгидчимиз олмамышдыр. Әкәр Ахундовун Закир һаггында фикирләрини нәзәрдә тутмасаг демәк олар ки, Ахундов өзү дә дахил олмаг үзрә XIX вә XX әсрин А. А. Бакыханов, Г. Б. Закир, Сейид Әзим, Сабир, М. Һади, М. Шәбүстәри, А. Сәһһәт вә бир чох башга көркәмли шаир вә әдибләри сағлыгларында Азәрбайчан тәнгидинин сөзүнү эшитмәдән, онун гәдршүнаслығыны дуймадан өлүб кетмишләр.

Совет дөврүндә биздә әдәби тәнгид гыса бир мүддәтдә әввәлки дөврләрлә мүгайисә эдилмәйәчәк дәрәчәдә сүр'әтлә чанланыб күтләви бир ярадычылыг шәклини алды вә мүстәгил элм һалына дүшмәйә башлады. Бу да чох тәбии иди. Чүнки үмумиййәтлә тәнгиди фикир, әсасән һәгиги фикир азадлығы олан ердә чичәкләнә биләрди. Халгымыз ени дөврдә биринчи дәфә иди ки, өз тарихи варлығы, доғма мәдәниййәти, әдәбийяты, инчәсәнәти, доғма ана дили һаггында гануни-милли ифтихар һиссилә данышмаға, өз мәдәни варлығынын гейдинә галмаға башламышды. Кечмишин, мүстәмләкә режиминин гадаған этдийи, мәһрум этдийи бүтүн инсани, бәшәри һүгуглары халгын өзүнә гайтаран Октябр ингилабы олду. Белә бир шәраитдә үмумиййәтлә тәнгиди фикрин мүһүм саһәси олан әдәби-тәнгид дә чанланмая билмәзди.

Илк мәрһәләдә Азәрбайчан совет тәнгиди тәчрүбәсинә, гүввәсинә көрә чох чәтин, бә'зән дә өз саһәсинә дахил олмаян вәзифәләри еринә етирмәли олмушду. Бу мәрһәләдә совет әдәбийятшүнаслығы вә әдәбийят тарихчилийи элми һәлә тәшәккүл дөврүнү кечирдийиндән, әдәби-тәнгид бу элмләрин дә вәзифәләрини өһдәсинә көтүрмәли олмуш, һәм бәдии тәфәккүрүмүзүн кечдийи йолу ени ингилаби нөгтейи-нәзәрдән ишыгландырмалы, милли әдәбийятын вә дүня әдәбийятынын ән яхшы ән'әнәләрини тәблиғ этмәли, һәм дә кәнч совет әдәбийятымызын гәләбәсинә, инкишафына көмәк этмәли олмушду. Бу дөврдә тәнгид партиянын әдәбийят вә инчәсәнәт һаггында гәрар вә көстәришләринә әсасланараг о заман бәдии ярадычылыгда, эләчә дә әдәбийят элми саһәсиндә буржуа мөвһуматы галыгларыны ләғв этмәк вә марксизм-ленинизм тәнгиди вә әдәбийятшүнаслығы элминин нәзәри әсасларыны мәнимсәмәк, бу нәзәриййәни милли әдәбийятын конкрет һадисәләринә тәтбиг этмәйә чалышмаг кими мүһүм сияси әһәмиййәти олан бир вәзифәни еринә етирмиш, билаваситә өз саһәсинә дахил олан мәсәләләрлә бирликдә әдәби-бәдии дил, әлифба, имла вә саирә мәсәләләрин дә мүзакирәсиндә иштирак этмәли олмушду. Һәр шейдән язмаг, милли мәдәниййәтин узун әсрләр тохунулмамыш, көлкәдә галмыш мәсәләләрини айдынлашдырмаг вә ени һәятын, ени чәмиййәт гурулушунун, ени сәнәтин сүр'әтлә вә сәбрсизликлә ирәли сүрдүйү вә тә'хирә салынмадан һәллини көзләйән сон дәрәчә мүхтәлиф вә мүрәккәб мәсәләләринә чаваб вермәк лазым кәлмишди. Дөвр гыса бир мүддәтдә өзүнүн Мустафа Гулиев, Һәнәфи Зейналлы, Әли Назим, Мәммәд Ариф кими бир нечә көркәмли, пешәкар, мәдәни тәнгидчиләрини дә етишдирмишди.

Совет әдәби тәнгидинин илк тәшәккүл дөврләриндән башлаяраг тәнгидин мүһүм проблемләри илә эйни заманда Һүсейн Меһди, Мирзә Ибраһимов кими язычылар да ардычыл мәшғул олурдулар. Сонракы дөврләрдә әдәби тәнгидлә мараглананлар язычыларын сайы даһа да артды. 30-чу илләрин орталарында әдәби тәнгид элми саһәсиндә Һидайәт Әфәндиев, Оручәли Һәсәнов, Әкбәр Ағаев кими ени элми гүввәләр кәлди. 1938—1941-чи илләрин әдәби тәнгиди совет әдәбийятынын бир сыра мүһүм нәзәри мәсәләләри илә (сосялизм реализми, ингилаби романтика, сәнәтдә муасирлик, халгилик вә партиялылыг мәсәләләри, мүсбәт гәһрәман проблеми, сәнәткарлыг мәсәләләри вә саирә...) мәшғул олмушдур. Бөйүк Вәтән мүһарибәси дөврүндә тә'сирли бир публисистика ярaнмыш, классик вә муасир язычылар һаггында язылан мәгаләләрдә әдәбийятымызын ән габагчыл, мүбариз, демократик идеялары кениш шәкилдә тәблиғ эдилмишдир. Бу илләрдә театр тәнгидимиз дә ени йүксәлиш йолуна дүшмүш, өзүнүн спесифик элми шәклини газанмышдыр. Әдәби ирсимиз, хүсусилә тәнгид ирсимиз даһа дәриндән өйрәнилмәйә башланмыш, ичтимаи-фәлсәфи фикримизин тарихини ишыгландыран бир сыра әсәрләр ярадылмышдыр. Мүһарибәдән сонракы дөврдә тәнгид вә әдәбийятшүнаслыг элми саһәсинә бөйүк үмидләр верән вә артыг илк мүвәффәгиййәтли гәләм тәчрүбәләри мейданда олан Мәс'уд Вәлиев, Пәнаһ Хәлилов, Әһәд Һүсейнов, Гулу Хәлилов кими бир чох ени кәнч гүввәләр кәлмишдир. Демәк, әдәбийят элмимизин ени нәсли дә артыг яранмышдыр. Кәнчлик өз характеринә вә тәбиәтинә уйғун олараг даһа артыг актив көрүнүр.

Беләликлә, инди артыг бизим тәнгид вә әдәбийятшүнаслыг элмимиз өзүнүн муәййән бир инкишаф мәрһәләсини тамамламышдыр. Гыса бир мүддәтдә—ән чох 25 ил мүддәтиндә әсрләрин көрмәдийи ишләри көрмәк вә гүввәләри дахилиндә бунлары еринә етирмәйә сә'й этмишдир. Бу элмләр биздә чох мүрәккәб бир инкишаф йолу кетмишдир, чәтинликләрә раст кәлмиш, онлара үстүн кәлә-кәлә мөһкәмләнмиш вә муәййән әсаслы тәчрүбәйә малик олмушдур.

☆

Бөйүк Октябр сосялист ингилабындан сонра яранан әдәбийятымызын кечдийи йола нәзәр салдыгда онун чох зәнкин мүбаризә ән'әнәләринә малик олдуғуну көрүрүк. Бу ени Октябр руһлу әдәбийят гырх илдир ки, халгын хидмәтиндәдир. Бу әдәбийятда халг һәяты ени бир гүввәтлә дәринликләриндән далғаланан бир дәниз кими даима һәрәкәтдә вә инкишафдадыр. Әкәр ени чәмиййәтин яранмасы вә инкишафы илә әлагәдар бир шәкилдә көтүрсәк бу әдәбийятда халгын ән габагчыл адамлары чәтин шәраитдә кизли ингилаби тәшкилатда чалышыб вәтәнин ишыглы кәләчәйи үчүн гаранлыг зинданларда чан чүрүдүбләр. Бурада Азәрбайчанын зәһмәткешләри, аяғы чарыглы, патавалы кәндли, үстү мазутлу фәһләләр, габагчыл зиялылар, ерли иртича вә харичи империалист мүдахиләсинә гаршы вурушур. Вәтәндаш мүһарибәси чәбһәләриндә гәһрәманлыг көстәрир, нәһайәт азадлыг уғрунда мүбаризәләрдә галиб кәлир, өз һүгуг вә ихтиярларыны әлләринә алыб ени дөвләт, ени чәмиййәт гуруб ярадыр вә она рәһбәрлик эдирләр. Бу әдәбийятда Совет һакимиййәтинин гәләбәси, кәндин сосялистчәсинә енидән гурулмасы, сәнаеин миллиләшдирилмәси уғрунда кедән тарихи мүбаризәләр экс олунур. Кәнд вә шәһәрләрдә капиталист үнсүрләринин ләғв эдилмәси ишиндә фәһләләр, кәндлиләр зиялылар өлкәнин ән мүтәрәгги гүввәләри өмүр сәрф эдирләр. Бу әдәбийятда ениликлә көһнәлик арасында амансыз өлүм-дирим мүбаризәси кедир. Халгын бүтүн зәһмәткеш күтләси мәдәни ингилаб уғрунда саватсызлыг, шәриәт, диндарлыг, феодал-патриархал адәт, ән'әнәләр, буржуа эхлагы вә мөвһуматын галыглары илә мүбаризәйә кириширләр. Әсрләрлә әсарәтдә галан Азәрбайчан гадыны ени һәят йолларына чыхыр. Ени чәмиййәтин актив гуручусуна чеврилир. Бу әдәбийятда көһнәлик һәр аддымда енилийә тәслим олур, енилийин гаршысында баш эйир.

Бу әдәбийят инсанын енидән яранмасы, вәтәндашын енидән тәрбийә эдилмәсини көстәрир. Кечмишдә ерли истисмарчы синифләрин, харичи капиталын әсири олан Азәрбайчан фәһләси, әлиндә су әризәси гапы-гапы доланыб ағалардан мәрһәмәт кө-

ләмәлә олан Азәрбайчан кәндлиси, бу әдәбийятда элм, техниканын сон наилиййәтләри илә силаһланмыш йүксәк мәдәниййәтли вәтәндаша чеврилир, ени шәһәрләр салыр, элмдә ени кәшфләр эдир, халг маарифини ирәли апарыр, дөвләт вә чәмиййәт ишләриндә иштирак эдир. Бу әдәбийятда садә, зәһмәткеш инсан, онун чәмиййәтин үмуми мәнафеи, рифаһи үчүн көстәрдийи фәдакарлыг тәсвир эдилир. Бурада зәһмәт, алын тәри, зәһмәткеш инсан өзүнүн ән йүксәк мөвгеини газаныр. Вәтәндаш мүһарибәси гәһрәманлары, совет халгларынын Бөйүк Вәтән мүһарибәсиндә игидлик көстәрән сырави дөйүшчүләр, командирләримиз, партизанларымыз ени һәяты гуран, ярадан, она рәһбәрлик эдән совет адамларымыз, фәһләләримиз, кәндлиләримиз, зәһмәткеш зиялыларымыз, элм, инчәсәнәт адамларымыз партия вә дөвләт ишчиләримиз бу әдәбийятын баш гәһрәманларыдыр. Бу әдәбийятда эйни заманда ән яхшы тарихи гәһрәманлыг ирсимиз бәрпа олунмушдур. Совет гурулушунун вә онун етишдирмәси олан совет әдәбийятынын саһәсиндә Бабәк, Чаваншир, Сәттархан, Короғлу, Нәби, Һәчәр вә Зейнәбләримиз, Низами вә Вагифләримиз енидән дүняя кәлмишләр. Беләликлә дә совет әдәбийятымыз бир тәрәфдән дә сөзүн кениш мә'насында халгымызын тарихи гәһрәманлыг ән'әнәләринин бәрпасы, давамы вә инкишафы олмушдур. Бу әдәбийят бейнәлхалг фашизм, империализмә гаршы мүбаризә, сөзүн кениш мә'насында, капитализмә, феодализмә гаршы мүбаризә әдәбийяты олмушдур. Совет дөврү әдәбийята ән габагчыл дүнякөрүшүнү, марксизм-ленинизм мәфкурәсини, коммунизм идеяларыны, ени шүур, ени әхлаг кәтирмишдир. Пролетар һуманизми вә интернасионализм, совет вәтәнпәрвәрлийи идеясы, халгилик, партиялылыг бу әдәбийятын әсас руһуну тәшкил этмишдир.

Азәрбайчан совет әдәбийяты артыг Вәтән харичиндә дә танынмыш, онун ән яхшы нүмунәләри мүхтәлиф дилләрә тәрчүмә эдиләрәк бир чох өлкәләрдә милйонларла охучунун диггәтини чәлб этмишдир.

Биз бу мүбариз әдәбийятла фәхр этмәклә, онун ән яхшы ән'әнәләрини гиймәтләндирмәклә бәрабәр онун нөгсанларыны да көрмәли вә онлары арадан галдырмаға чалышмалыйыг. Шүбһәсиз ки, юхарыда адларыны чәкдийимиз әсәрләрин һамысы эйни дәрәчәдә йүксәк, идеал сәнәт әсәрләри олмамышдыр. Онларын ичәрисиндә аз да олса мәзмунча әһәмиййәтли олуб сәнәткарлыг чәһәтиндән зәиф олан әсәрләр дә вардыр. Одур ки, кәләчәкдә партиямызын вә халгымызын тәләбләринә уйғун олараг әдәбийятымызын сәнәткарлыг чәһәтини йүксәлтмәк ән бөйүк вәзифәләримиздән бири олмалыдыр.

Биз әдәбийятымызла фәхр этмәклә бәрабәр онун кәләчәк инкишаф перспективләрини дә әввәлчәдән көрмәли, мүәййән этмәлийик. Халгымызын һәятына, мә'нәвийятына онун бу күнүнә вә тарихи варлығына даһа дәриндән нүфуз эдә билмәк бәдии тәфәккүрүмүзүн кәләчәк инкишафынын әсас рәһнидир. Бизә бундан сонра да халгымызын ән яхшы кейфиййәтләрини бүтүн әзәмәти вә гүввәти илә зүһура чыхара биләчәк, халгымызын ени чәмиййәт гуручулуғу ишиндә тарихи тәчрүбәсини бәдии чәһәтдән кениш эпик планда үмумиләшдирә биләчәк, халгын гәһрәманлыг ән'әнәләрини даһа кениш вүс'әтдә әһатә эдә биләчәк бөйүк сәнәт әсәрләри лазымдыр. Белә әсәрләр исә халг һәятына сәтһи, эмпирик мүнасибәт бәсләмәк йолу илә дейил, халгын һәгиги варлығыны, гүдрәтини, онун бөйүк әмәлләрини һәгиги сәнәткар үрәйилә дуймаг йолу илә ярана биләчәкдир.

☆

РӘСУЛ РЗА

О күнләр

Кечәнин гойну долудур хәбәрлә;
йүз гапыдан пай йығмыш
диләнчи гойну кими.
Тин башында бир фанар көзәрир
башы кәсилмиш
бир гочанын бойну кими.
Хәбәр вар әглә батан.
Хәбәр вар гара бөһтан.
Хәбәр вар үрәкдән од чыхарыр.
Хәбәр вар инанасы дейил.
Хәбәр вар нәмли, союг
од вурсан янасы дейил.
— Дейәсән ишләр яшдыр.
Керенски
арвад палтары кейди гачды.
— Мүвәггәти өз ериндәдир,
ериндә.
— Ахыр нәфәсидир болшевикләрин
дә.
— Бәрпа эдиләчәк
Романовлар ханәданы!
— Һаны вә'д эдиләнләр?
Чөрәк һаны?
Сүлһ һаны?
— Болшевикләр чөрәйи сатды
алманлара.
— Халг болшевикләрин әлейһинәдир!
— Инанмайын, йолдашлар!
Яландыр!
Ағ ялан!
Гара бир һийләдир.
Гайнар лава кими
һәрәкәтә кәлир
заводлар, фабрикалар.
— Кәлсин!
Корнилов бир вурар,—
йүздән бири галар.
О да инанмырам дири галар.

Хәбәрләр мүхтәлиф.
Хәбәрләр чешид-чешид.
Хәбәр вар көнүл ачыр.
Хәбәр вар гулаг дешир.
Кечә.
Зүлмәт кечәдир.
Шәһәрин үстүндә булут
гара, нәмли кечәдир.
Көз-көзү көрмүр.
Айсыз, улдузсуз кечәдир.
Һәлә багидир ериндә
көһнә гайдалар, адәтләр.
Һәлә күнч-бучаг кәзир
юнкерләр, кадетләр
Күләк дә ач ит кими вурнухур
о күчәдән бу күчәйә.
Гапылары, диварлары
имсиләйир.
Ярпаглары галдырыб
дөшәмәни нийләйир.
Кечә гарадыр.
Сөһбәт улдузда, айда дейил.
Һава тез-тез дәйишир.
Һава бир гайда дейил.
Күләк каһ мүлайим әсир,
каһ сәртләшир.
Пәнчәрәси ипәк пәрдәли эвләрдә
мин тәлаш вар, мин һәшир.
Көй ерә япышыб
ер көйә,
Күләк кәзир шәһәри
гапылары дөйә-дөйә.
Барыт гохусу кәлир
сөзләрдән, нәғмәләрдән.
Баһар гохусу кәлир
союг, нәмли һавадан
Кими сүлһдән данышыр
кими давадан.
Силаһыны көтүрүр,
нәғмәсини апарыр
һара кедирсә һәрә.
Кечә төйшүйүб—кәдир.
Кечә кедир—сәһәрә.